

QUADERNS D'ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA DE LA CIUTAT DE BARCELONA

| BARKENO | BARCINO | BARCINONA |
| BARŠALŪNA | BARCELONA |

quarhis

ÈPOCA II · ANY 2021 · N.15 · ISSN 1699-793X
248 PÀGINES · BARCELONA

Editor:

Museu d'Història de
Barcelona (MUHBA)
Institut de Cultura
Ajuntament de Barcelona

Director MUHBA:

Joan Roca i Albert

Secretaria de redacció:

Vanesa Triay

Consell de redacció:

Daniel Alcubierre
(MUHBA)
Reinald González
Josep Guitart (UAB)
Josep M. Gurt (UB)
Magí Miret (GC)
Carme Miró (ICUB)
Núria Miró (MUHBA)
Miquel Molist (UAB)
Emili Revilla (MUHBA)
Teresa Reyes (DiBa)
Queralt Solé (UB)

Avaluadors externs:

Luis Caballero Zoreda
Carmen Fernández Ochoa
Sauro Gelichi
Jean Guyon
Bernat Martí
Lucy Vallauri
Desiderio Vaquerizo
Giuliano Volpe

**Altres avaluadors
2012-2021:**

Carmen Aranegui Gascó
Xurxo M. Ayán
José Beltrán Fortes
Gian Pietro Brogiolo
Francesc Burjachs
Claudio Capelli
Laura Castells
Lídia Colomines
Carlo Ebanista
Virginia García-Entero

Albert Garcia Espuche
Enrico Giannichedda
Ignacio Grau
Carmen Guiral Pelegrín
Sonia Gutiérrez Lloret
Alberto León Muñoz
Josep M. Macias
Assumpció Malgosa
Pedro Mateos Cruz
Josep M. Nolla
Lauro Olmo Enciso
Josep M. Palet
Antonio Pizzo
Juan Antonio Quirós
Paolo Ramagli
Santiago Riera Mora
Jacques Thiriot
Josep Maria Vila

Control gràfic:

Emili Revilla

Disseny gràfic:

PFP
(Quim Pintó,
Montse Fabregat)

Realització:

M. Dolors Magallón
El taller interactivo, S.L.

Imatges de la coberta:

Daniel Alcubierre-
MUHBA

Imatges contracoberta:

Global Mediterrània

ISSN

1699-793X

Dipòsit legal

B-9715-2005

© dels textos els autors
© de l'edició

**Museu d'Història
de Barcelona**

Institut de Cultura,
Ajuntament de Barcelona
Plaça del Rei, s/n
08002 Barcelona
Tel.: 93 256 21 00
Fax: 93 315 09 57
www.museuhistoria.bcn.
cat/quarhis

QUADERNS D'ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA DE LA CIUTAT DE BARCELONA

| BARKENO | BARCINO | BARCINONA |
| BARŠALŪNA | BARCELONA |

quarhis

ÈPOCA II·ANY 2021·NÚM.15·ISSN 1699-793X
248 PÀGINES · BARCELONA

SUMARI
SUMARIO
SUMMARY
SOMMAIRE

9-12 QUARHIS I EL MUSEU COM A CENTRE DE CONEIXEMENT: CAP A UNA NOVA ETAPA

JOAN ROCA I ALBERT

ARQUEOLOGIA DEL CONFLICTE I CIUTADANIA

16-57 BARCELONA 1936-1939: SISTEMA DEFENSIU I CANVIS EN L'ARQUITECTURA D'UNA CIUTAT A LA REREGUARDA. UNA PROPOSTA D'ESTUDI DES DE L'ARQUEOLOGIA DEL CONFLICTE
JORDI RAMOS RUIZ

58-73 LA PETJADA DELS BOMBARDEIGS DE LA GUERRA CIVIL A LA CIUTAT DE BARCELONA: UNA PROPOSTA METODOLÒGICA
LAIA GALLEGU-VILA

74-79 ANNEX 1: ACCIÓ DEFENSA PASSIVA: CREACIÓ CONTEMPORÀNIA, EDUCACIÓ I ARQUEOLOGIA
NÚRIA AIDELMAN FELDMAN | LAIA COLELL APARICIO | CARLES GINER I CAMPRUBÍ

NOTES I ESTUDIS

82-103 LES PRIMERES SOCIETATS AGRÍCOLES A L'ÀREA DE SANT ANDREU I LA SAGRERA (BARCELONA): UNA VISIÓ DE CONJUNT
SERGIO ARROYO BORRAZ | ESTÍBALIZ MONGUILÓ CORTÉS | ISABEL PEREIRA HERNÁNDEZ | ANNA BACH GÓMEZ | MIQUEL MOLIST MONTAÑA

104-127 LA VIL·LA DEL PONT DEL TREBALL DIGNE ENTRE ELS SEGLES IV I VI. UN INDICADOR DEL CANVIS SOCIOECONÒMICS A BARCELONA ENTRE EL BAIX IMPERI I LA TARDOANTIGUITAT
DANIEL ALCUBIERRE GÓMEZ | JORDI ARDIACA RODRÍGUEZ | PERE LLUÍS ARTIGUES I CONESA | ANTONI RIGO JOVELLS

128-147 OS I METALL A LA NECRÒPOLIS ISLÀMICA DEL BORN, ESTUDI ANTROPOLÒGIC I ACTUACIONS DE CONSERVACIÓ-RESTAURACIÓ
NÚRIA ARMENTANO OLLER | IGNASI GALTÉS VICENTE | LÍDIA FONT PAGÈS | ANNA LÁZARO LUCAS | CARMÉ MIRÓ I ALAIX

148-159 LES RESTES D'AUS RECUPERADES A LA CASA CORRALES (EL BORN). REFLEXIONS AL VOLTANT DEL CONSUM D'AVIRAM A BARCELONA ENTRE ELS SEGLES XIV I XVIII
LLUÍS LLOVERAS ROCA | ANTONI FERNÁNDEZ ESPINOSA | LLUÍS GARCIA PETIT | SANTIAGO RIERA MORA | CARMÉ MIRÓ I ALAIX | JORDI NADAL LORENZO

160-191 APROXIMACIÓ ALS MATERIALS ARQUEOLÒGICS DE LA FASE FINAL DEL REC COMTAL AL SEU PAS PER L'ANTIC MERCAT DEL BORN
JOSEFA HUERTAS ARROYO | NÚRIA MIRÓ I ALAIX | TONI FERNÁNDEZ ESPINOSA

NOTICIARI

194-196 PROJECTE PREHISTÒRIA AL PLA DE BARCELONA

197-200 PALEOPAISATGE I PALEOAMBIENT A BARCELONA: EL PROJECTE PALEOBÀRCINO-I (2016-2020)

201 RECURSOS FAUNÍSTICS A LA BARCELONA IMPERIAL, TARDOANTIGA I MEDIEVAL. IMPLICACIONS ECONÒMIQUES I SOCIALS.

202-205 ARQUEOBORN, EL PROJECTE DE RECERCA ARQUEOLÒGICA D'EL BORN-CMM

206-207 NOVES APORTACIONS AL CONEIXEMENT DE LES MAJÒLIQUES DE POSSIBLE ORIGEN VALENCIÀ LOCALITZADES A LA CIUTAT DE BARCELONA

208-209 LA CIRCULACIÓ CERÀMICA A BARCELONA I EL SEU TERRITORI ADJACENT AL VOLTANT DELS SEGLES XV I XVII A TRAVÉS DEL SEU ESTUDI ARQUEOMÈTRIC

210-212 ARQUEOLOGIA I CIUTADANIA. EL PROTOCOL D'ACCÉS ALS REFUGIS ANTIAERIS DE BARCELONA

213 "EDIFICIS FERITS", UNA EINA QUE BUSCA LA PRESERVACIÓ DE LA MEMÒRIA AMB LA PARTICIPACIÓ CIUTADANA

215-218 BIBLIOGRAFIA PUBLICADA SOBRE ARQUEOLOGIA DE BARCELONA

219-226 TEXTOS EN CASTELLANO. SÍNTESIS

227-234 ENGLISH TEXT. SUMMARY

235-242 TEXTES EN FRANÇAIS. RÉSUMÉ

243-247 NORMES DE PRESENTACIÓ D'ORIGINALS A QUARHIS

NOTES I ESTUDIS

LES PRIMERES SOCIETATS AGRÍCOLES A L'ÀREA DE SANT ANDREU I LA SAGRERA (BARCELONA): UNA VISIÓ DE CONJUNT

En els darrers anys, diferents intervencions arqueològiques preventives a l'àrea dels barris de Sant Andreu i la Sagrera de la ciutat de Barcelona han proporcionat restes d'ocupacions prehistòriques, en particular corresponen a les fases més antigues del període neolític. L'article

que es presenta vol ser una contribució de síntesi sobre els assentaments localitzats, fent especial atenció a les troballes del neolític postcardial i mitjà. Amb aquesta voluntat, els treballs s'han centrat en la definició i determinació de les estructures recuperades, la realització d'una

proposta de seqüenciació cronològica i un estat de la qüestió entorn el tipus d'ocupació de cada jaciment entre el 5500 i el 3500 cal BC.

Paraules clau: Sagrera, Sant Andreu, patró d'assentament, neolític, prehistòria recent.

LAS PRIMERAS SOCIEDADES AGRÍCOLAS EN EL ÁREA DE SANT ANDREU Y LA SAGRERA (BARCELONA): UNA VISIÓN DE CONJUNTO

Diferentes intervenciones arqueológicas preventivas en el área de los barrios de San Andreu y la Sagrera de la ciudad de Barcelona han proporcionado restos de ocupaciones prehistóricas, en particular, corresponden a las fases más antiguas del periodo neolítico. El artículo que se

presenta quiere ser una contribución de síntesis sobre los asentamientos localizados, haciendo especial atención a los hallazgos del neolítico postcardial y medio. Con esta voluntad, los trabajos se han centrado en la definición y determinación de las estructures recuperadas, la realización de una

propuesta de secuenciación cronológica y un estado de la cuestión en torno al tipo de ocupación de cada yacimiento entre el 5500 y el 3500 cal BC.

Palabras clave: Sagrera, San Andreu, patrón de asentamiento Neolítico, prehistoria reciente.

EARLY FARMING SOCIETIES IN THE AREA OF SANT ANDREU AND LA SAGRERA NEIGHBOURHOODS (BARCELONA): AN OVERVIEW

Different preventive archaeological interventions in the area of Sant Andreu and La Sagrera neighbourhoods in the city of Barcelona have uncovered remains of prehistoric settlements, in particular from the most ancient phases of the Neolithic

period. The article seeks to be a summary of the settlements found with a special emphasis on the finds of the "Postcardial" and Middle Neolithic. With this aim, work has focused on defining and determining the structures recovered, proposing a

chronological sequencing and a state of play of the type of occupation of each site between 5500 and 3500 cal BC.

Keywords: La Sagrera, Sant Andreu, "Postcardial" Neolithic, settlement pattern.

LES PREMIÈRES SOCIÉTÉS AGRICOLES DANS LES QUARTIERS DE SANT ANDREU ET LA SAGRERA (BARCELONE) : UNE VUE D'ENSEMBLE

Plusieurs interventions archéologiques préventives dans les quartiers de Sant Andreu et de la Sagrera de Barcelone ont fourni des restes d'occupations préhistoriques qui correspondent en particulier aux phases les plus anciennes de la période néolithique. L'article présenté se veut une

contribution de synthèse sur les implantations localisées, elle porte l'accent sur les fouilles du néolithique post cardial et moyen. Dans ce sens, les travaux se sont centrés sur la définition et la détermination des structures récupérées, la réalisation d'une proposition de séquençage

chronologique et un état de la question concernant le type d'occupation de chaque gisement entre 5 500 et 3 500 av. J.-C.

Mots clé : Sagrera, Sant Andreu, Néolithique ancien, modèle d'implantation.

1. Introducció

L'àrea de Sant Andreu-Sagrera s'ha convertit en una zona d'alt interès arqueològic, especialment per a l'estudi de la prehistòria recent. Com és conegut, el desenvolupament de l'arqueologia preventiva des de fa 40 anys en el territori de la ciutat de Barcelona ha permès una renovació dràstica del coneixement en aquest espai ubicat a la zona central de la costa, i que es pot definir essencialment entre la desembocadura del riu Llobregat i del riu Besòs. Un espai litoral amb una xarxa hidrogràfica densa, doncs, a més del tram inferior dels dos rius esmentats, s'han documentat un ampli conjunt de cursos estacionals d'aigua de la present zona d'estudi, emplaçada, a l'entorn muntanyós del mateix costat Besòs. Dades que formen part d'un estudi tant de la caracterització i de l'espai (geomorfologia), com a nivell paleobotànic (Julià, Riera, 2012; Riera *et alii*, 2016).

A partir de les troballes puntuals de mitjans del segle XX, i en el marc dels treballs desenvolupats per l'arqueologia preventiva (Miró, 2016), s'han localitzat diversos punts d'interès prehistòric al barri de la Sagrera de la ciutat de Barcelona.

La implementació d'un programa de recerca focalitzat en la prehistòria en aquest punt, permet avaluar la ocupació de la zona des dels primers pagesos i agricultors, i que s'inicia amb una cronologia de les més antigues de neolític antic cardial. Els resultats mostren d'una banda, la riquesa i el bon estat de conservació de les estructures prehistòriques i reforcen i amplien les dades referents a les primeres comunitats pageses a l'àrea dels actuals barris de Sant Andreu i la Sagrera, que mica en mica es consoliden entre les ocupacions més antigues de la ciu-

tat. Així, a les ja conegudes ocupacions del barri del Raval (Caserna Sant Pau del Camp, Reina Amàlia 31-33, etc.), s'hi afegeix ara aquesta zona de la Sagrera i Sant Andreu, conformant els dos pols geogràfics preferencials per a l'establiment de les comunitats dels primers pagesos, amb una diversitat i variabilitat de jaciments important.

2. Entorn

La zona arqueològica de la Sagrera¹ està assentada en una orografia d'origen al·luvial quaternària. El canvi de cotes des del Turó de la Rovira (270 m) fins al riu Besòs, es supera a través d'un conjunt de terrasses graonades pertanyents al Glacis del quaternari antic², que superen el denominat "graó barceloní"³ (Riba, Colombo, 2009) en el punt del Triangle Ferroviari de la Sagrera, fins arribar a la plana deltaica formada pel mateix Besòs⁴.

Les particularitats fluvials d'aquest riu es caracteritzen per tenir una llera poc profunda i de traç oscil·lant que ha portat als canvis constants del llit, creant espais de bassa o llacuna en diversos moments al llarg de la història. Destaca també per la important quantitat de materials arrossegats, fruit de l'arribada sobtada i de l'aportació d'aigües, documentant-se dues grans branques unides, conegudes com a "calveres" i que formaven illes ermes i sense cultius⁵.

Els punts d'interès arqueològic objecte d'estudi es situen a banda i banda del "graó Barceloní", en el punt del Triangle Ferroviari situat prop del riu Besòs i del denominat Aiguamoll preromà de Via Trajana⁶. En aquest entorn el recurs hídic més meridional és la riera d'Horta que funciona com un con de dejecció fins al mar. Mentre que els torrents i les rieres es van obrir en aquest talús o graó,

*Arqueòleg. sergio_arroyo10@yahoo.es

**Arqueòloga. correu@antequem.cat

***Arqueòloga. iph77@hotmail.com

****Dpt. Prehistòria. Universitat Autònoma de Barcelona. anna.bach.gomez@uab.cat

*****Dpt. Prehistòria. Universitat Autònoma de Barcelona. miquel.molist@uab.cat

1. L'espai conegut com la *zona arqueològica de la Sagrera* es troba al nord de la ciutat de Barcelona, limitant amb el riu Besòs, Sant Adrià del Besòs i els districtes de Nou Barris, Sant Martí i Horta-Guinardó. Aquest barri està delimitat per la Meridiana i la línia de tren de Barcelona a Granollers i Portbou, i entre el passeig de Santa Coloma i el passeig de Fabra i Puig continuant per la riera d'Horta.

2. Solé Sabarís 1963, Julià 1978 entre altres. Respon essencialment a una formació de quaternari continental amb tres dipòsits superposats, una base d'argiles bretxoïdes vermelles, un loes format per llims groguencs eòlics, i crostes calcàries i torturà.

3. Desnivell format per una falla geològica formant un talús erosiú visible a Trinitat, passant per la Sagrera, el Clot, Arc de Triomf, Trafalgar, Urquinaona fins a plaça Universitat, amb desnivell de 10 m a la zona de Sant Andreu, a 4 m, al centre de Barcelona.

4. El delta del Besòs està format per sediments fluvio-deltaics del quaternari, que descansen sobre un sòcol de pissarres, granits paleozoics i argiles pliocenes poc permeables. En els sediments fluvio-deltaics es poden distingir dos nivells més permeables formats per sorres i graves grolleres que constitueixen l'aqüífer superficial i el profund, separats per una capa molt heterogènia d'argiles i sorres que actua com a semiconfinant. Cap als marges del delta, els dos aquífers s'uneixen formant-ne un d'únic ja que la capa d'argiles va perdent gruix fins a desaparèixer (Vidal de Llobatera, 2000).

5. Amb l'establiment dels límits de Sant Adrià al 1883 es defineix que un dels braços del riu començava a sèquia Madriguera i s'allargava fins al camp de la Bota, pel molí de la Verneda cap a la Llacuna del Poblenou. Al 1897 el terme municipal de Sant Andreu de Palomar va ser annexat a Barcelona.

6. El coneixement de la geomorfologia i paleopaisatge de tot el pla de Barcelona s'ha ampliat substancialment en els darrers treballs realitzats a la ciutat (Carreras Candi, 1916; Vila, Cassasses, 1974; Julià, Riera, 2012; Riera *et alii*, 2016).

com és el cas del torrent de Campanyà, el torrent de la Guineu, la riera de Sant Andreu i el torrent de Parellada o de l'Estadella.

3. Antecedents: indicis i troballes inicials

Les primeres evidències de troballes aïllades i primers indicis de jaciments prehistòrics al pla de Barcelona i, més concretament a les diverses elevacions situades entre el Llobregat i el Besòs, es publiquen a inicis de segle XX. La presència de restes faunístiques recuperats per Font i Sagué a les Coves del Parc Güell o de Gràcia, a prop la masia Can Xirot, així com la ressenya a unes coves del Carmel (Almera, Bofill, Llopis, 1942), no localitzades, posa de manifest l'interès per la recuperació de fauna quaternària si bé però, aporten poques dades de les primeres ocupacions humanes de la ciutat en les parts més apartades de la línia de costa.

Entre aquestes destaca la presència d'un possible sepulcre megalític al Camp de l'Arpa, mai localitzat, fet que contrasta amb les troballes i excavacions puntuals del poblat de Can Casanovas al Guinardó (Colominas, 1931) o Can Cortada (Granados, 1994), així com també la troballa de ceràmica acanalada recollida a Can Don Joan entre la riera de Sant Genís i Sant Cebrià i en el camí dels Agudells, a la confluència entre els torrents de Sant Genís i del Marcelino, als anys 60 del segle XX (Rodà, 1977).

La presència de destrals i materials aïllats a les estribacions de Collserola, foren ressenyades per diversos autors (Rodà, 1977; De la Vega, Sanmartí, 1977; De la Vega, 1977), a punts tant diversos com a travessera de Gràcia-Aribau, al peu del turó de la Rovira, Font de la Mulassa, Escola 25 de Gener del Guinardó, al Parc Güell o al carrer Jordi Girona. També cal assenyalar la troballa a Can Glòria a Horta, formada per una ascla de sílex blanc, un ullal de senglar i 4 nuclis de sílex i d'un polidor de pissarra (prospecció 1989 de De la Vega, 1993: 128).

A l'actual barri de Sant Andreu destaca la notícia de Mossèn Clapés (1931), que va publicar la localització de

restes romanes i neolítiques amb motiu de la construcció de les vies del tren de l'estació de Sant Andreu Comtal i en el denominat Pont de la Fusta⁷. Troballes inicials que foren recollides per Vicente i Vaello al 1960, i posteriorment incloses a la carta arqueològica de De la Vega⁸ i Sanmartí (1977). Poc després, els treballs de prospecció de De la Vega, a partir de 1979, permeten identificar nous punts i revisar alguns anteriors. Entre les noves troballes destacarien una destral de pedra polida i un fragment ceràmic aparegut al Prat de la Mel⁹ al 1979 i una destral procedent del parc de Sant Martí de Provençals al 1991¹⁰. Aportacions que incrementen les troballes a l'entorn de l'estació de Sant Andreu fins al Parc de la Pegaso (De la Vega, 1977: 1993).

En relació als materials ressenyats al 1960 davant l'estació de Sant Andreu de Palomar, aquest autor ho interpreta com a material procedent d'un fons de cabana o un sepulcre de fossa (De la Vega, 1993: 123).

Concretament, per aquest jaciment que ell ressenya com Estació dels FFCC-Sant Andreu Comtal, indica que estava afectat al 1854 per la construcció de les instal·lacions ferroviàries i per l'obertura dels carrers que portaven a l'escorxador i Ferran Junoy. Els materials es van donar a la Sociedad del Ferrocarril. Al 1960 i 1961 Vicente i Vaello també van recollir material. De la Vega en les seves prospeccions al 1961 i al 1975-1976 va recollir una part d'un vas carenat amb doble perforació vertical i brunyit, el perfil d'un recipient i un altre fragment de vora i nansa de cinta. Acompanyen aquestes ceràmiques dues peces de sílex tallat, un gratador o burí de calcària, un ganivet de sílex blanc, un trapezi de sílex i un cargol marí (*Cerithium vulgatum*) (De la Vega, 1993: 123)¹¹. A l'inventari de Masoliver i Serra publicat al 1995, hi consten nou fragments ceràmics, sis estris de sílex, un gratador de calcita, un micròlit, un nucli detalla, una pedra de moldre, un ullal de senglar, dues closques de cargol, quatre valves de pectuncle tot el conjunt atribuït al període del neolític mitjà (Masoliver, Serra, 1995: 82).

7. Jaciment descobert al 1854 situat en un hort que donava a les vies del tren i recollit per Mn. Clapés. En el cas del Pont de Fusta, aquest situat al final del carrer Burriana per Mn Clapés (1931), mentre que per Granados (1994) es troba al pont del Torrent de Parellada, entre altres possibles localitzacions.

8. Josep de la Vega Gómez, procedent del grup d'arqueologia del Centre Excursionista de Puig Castellar a Santa Coloma de Gramanet des del 1954, va publicar els seus treballs inicials en el Butlletí Mediterrània contribuint en aportar noves dades a l'inventari arqueològic de la ciutat (Riu Barrera, 2016: 17-18).

9. Entre el Carrer Concili de Trent i Espronceda (De la Vega, 1993: 126).

10. Cruïlla del camí fondal i el camí de Provençals (carrer del Rector de Vallfogona) (De la Vega, 1993: 127).

11. En la seva ressenya De la Vega indica que hi ha materials de la mateixa procedència dipositats en el Museu de Torre Baldoquina (Santa Coloma de Gramanet).

Molt interessant és també la indicació d'un segon punt, denominat Sifó de la Regadora de Can Nyau, que correspon a l'espai entre la Rambla de Prim i la Rambla de l'Onze de Setembre. Aquí, assenyalava l'existència d'un jaciment, molt afectat entre el 1854 i el 1986¹². Al 1974 De la Vega hi realitza prospeccions que continuen al 1986. Aquest darrer any, aquest autor recuperà, en un nivell d'argiles al·luvials, fragments ceràmics que pertanyen a recipients amb nansa de cinta ampla i superfície brunyida, la presència d'una nansa tubular horitzontal i un conjunt de quatre ascles de sílex, dues puntes de sílex, un gratador del que no s'especifica el material, un jaspí tallat i dos fragments de quars/calcedònia blanca. Conjunt que associa al grup dels Sepulcres de Fossa, és a dir, al període del neolític mitjà.

Més endavant, ja a l'any 1989 durant unes obres de condicionament que es duïen a terme al Parc de la Pegaso, el mateix Josep de la Vega va realitzar una prospecció arqueològica al carrer de Rovira i Virgili número 17, a tocar del parc. De la Vega va recollir quatre estris de sílex de tonalitat melada que datà cronològicament del neolític mitjà. Pròxim a aquesta zona ressenya també els materials que va publicar Pericot (Pericot, 1973), en relació a uns sílexs trobats a la Sagrera, identificats com a possible taller de sílex de la Sagrera.

Entre aquest any i el següent (1989-1990), es ressenya un possible jaciment entre els carrers de Bilbao amb Aragó i camí de la Verneda al Clot. Aquest fou localitzat en les obres per fer passar el col·lector de Navas per sota el túnel del tren, a uns 3,30 m, obres que varen permetre documentar un nivell format per carbons i evidències de combustió amb divuit ascles d'"obsidiana" negra¹³, una punta de sílex, un nòdul de jaspí, una sorrenca perforada, una peça de quars, un fragment de pissarra silúrica i un sílex trapezoïdal de color melat. Conjunt que fou interpretat com un campament neolític situat a 9 m de profunditat (De la Vega, 1993: 125).

Més tard, Oriol Granados, el 1994 assenyalava un jaciment neolític al camp de futbol del Triangle Ferroviari, on

antigament hi havia una bòbila i on en l'excavació de les argiles es va identificar ceràmica neolítica. Aquest autor esmenta la troballa d'un altre pont de fusta, situat al final de la Rambla de l'Onze de setembre, al costat del pont sobre el tren de la Riera d'Horta. Els materials procedents de la trinxera del pont foren recollits per la Secció d'Estudis del Centre Excursionista de Puig Castellar (Granados, 1994).

L'important creixement urbanístic de la zona, a inicis dels anys noranta del segle XX i les cotes d'afectació de les obres realitzades, va portar a un cert buit de dades i de coneixement; si bé es documenten algunes troballes al carrer del Coronel Monasterio, 6-16¹⁴ amb material de prehistòria recent.

Aquestes dades però es van incrementar exponencialment amb la projecció i l'execució de les obres de la Línia Alta Velocitat (LAV) a partir del 2008. Entre elles, la intervenció al carrer d'Espronceda, ronda de Sant Martí, carrer de Josep Soldevila i passeig de la Verneda¹⁵. Aquest tram d'obra s'obre entre el Triangle Ferroviari de la Sagrera i el Nus de la Trinitat, delimitada pels carrers de Josep Soldevila, carrer del Segre, passatge de l'Estació, plaça de l'Estació, passeig de Santa Coloma, carrer de Ferran Junoy, carrer de Sant Adrià i passeig de la Verneda¹⁶. Un altre tram d'obra comprèn la construcció de la nova estació de la Sagrera, on es va recuperar un hipogeu funerari i diverses estructures (Antequera, 2012).

Són diversos els punts d'expectativa arqueològica procedents de les intervencions a la LAV amb evidències d'aquest període al barri de Sant Andreu de Palomar (Arroyo, 2011, 2012, 2016 a i b). Entre elles el sector 4400-Enterrament Prehistòric, Estació de Sant Andreu Comtal (sector 2000-2900-3000 i 3700) (Jaciment Prehistòric 11 de Setembre-Josep Soldevila (sector 4500), sondeigs sector 5100 (sondejos SEG-MAR)¹⁷.

Sincrònics, però també posteriors a aquests treballs, es van portar a terme diversos seguiments i intervencions preventives, entre les quals destaca la intervenció al carrer

12. En el marc dels treballs de soterrament de les línies d'alta tensió i d'una nova canalització d'aigües pluvials.

13. Adscripció que es considera dubtosa.

14. Giner, D. 2004. *Memòria de la intervenció arqueològica preventiva al C/ Coronel Monasterio 6-16. Districte de Sant Andreu. Barcelona. Codi de la intervenció: 055/04*. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita. [en línia]. [Data de consulta: 02/12/20]. <http://cartaarqueologica.bcn.cat/351>.

15. Montguiló, E.; Hernández_Guasch, J.; Molinàs, R. 2011. *Intervenció arqueològica a l'espai delimitat pels carrers d'Espronceda, ronda de Sant Martí, carrer de Josep Soldevila i passeig de la Verneda (Ave Sagrera). Districte de Sant Andreu. Codi de la intervenció: 085/08*. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita. [en línia]. [Data de consulta: 02/12/20]. <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3300>.

16. Arroyo, S. 2016. *Memòria de la intervenció arqueològica preventiva a LAV-Plataforma de la LAV: C/ Josep Soldevila, C/ del Segre, Ptge. De l'Estació, Pg. De Santa Coloma, C/ de Ferran Junoy, C/ de Sant Adrià, i Pg. de la Verneda. Districte de Sant Andreu. Barcelona (Barcelonès). Codi de la intervenció: 106/08*. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita. [en línia]. [Data de consulta: 02/12/20]. <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3304>.

17. Arroyo, 2016. *Op. cit.*

de Berenguer de Palou, que van permetre evidenciar l'existència d'ocupació humana a la zona des del neolític antic cardial (Pereira *et alii*, 2021). Les darreres actuacions a la zona han permès seqüenciar una ocupació, que si bé presenta alguns *hiatus* perdura fins al període del bronze final (Espejo, Triay, 2020) (fig. 1).

4. Jaciments per seqüència cronològica

4.1. EL NEOLÍTIC ANTIC CARDIAL

L'increment d'evidències del primer horitzó adscrit a les comunitats agrícoles i ramaderes es troba ben present a la zona de Sant Andreu-Sagrera. Més concretament dues intervencions han aportat innovadora informació d'aquest primer moment de neolític antic cardial. Es tracta de la intervenció del carrer de Berenguer de Palou 52-56 (Pereira *et alii*, 2021) i d'una estructura aïllada localitzada a l'entorn de l'hipogeu del període neolític final (Antequera, 2012).

4.1.1. Berenguer de Palou 52-62

Els treballs arqueològics realitzats al carrer de Berenguer de Palou 52-62 (Pereira, 2019, 2020; Pereira *et alii*, 2021) situat al barri de la Sagrera de Barcelona, han permès documentar un conjunt de quatorze estructures negatives probablement dedicades a l'emmagatzematge, amb diferents nivells de conservació i concentrades en una extensió de 2.835 m². L'estudi del material recuperat, sobretot les produccions ceràmiques i les datacions absolutes obtingudes permeten situar aquesta ocupació entre les més antigues de la ciutat, a mitjan VI mil·lenni cal BC, concretament entre el 5556 i el 5211 cal BC en l'horitzó del neolític antic cardial.

Es tracta d'un conjunt singular de ceràmica feta a mà decorada amb malacofauna impresa i que presenta una diversitat decorativa significativa respecte el conjunt de la Caserna de Sant Pau del Camp (fig. 2). Sobre formes obertes (fig. 2.1-5) i, excepcionalment tancades (fig. 2.6), i atuells amb elements de pressió (fig. 2.7-11) destaca la

diversitat de motius, entre ells les bandes horitzontals, verticals i perpendiculars (fig. 2.12-13 i 15), motiu espiga (fig. 2.14 i 2.17). És remarcable en el conjunt l'absència de decoració de *natis* i les combinacions de garlandes (fig. 2.8) tractar-se, en general, d'una producció amb una gran inversió tècnica, tant en l'acabat com en la decoració.

Conjunt provinent de les estructures negatives de planta circular i seccions variables amb unes dimensions i potència considerables. La major part de les estructures presenta més d'un nivell de rebliment, indicant diversos estrats de colmatació més o menys espaiats en el temps¹⁸. Es tracta d'un tipus jaciment habitual de les ocupacions a l'aire lliure, on les principals evidències són les estructures d'emmagatzematge soterrades, concentrades en l'espai però sense evidències de solapament entre elles. Aquestes es consideren un espai de freqüentació i ocupació curt en el temps, i on es sol proposar la presència d'un assentament no molt allunyat en l'espai, si bé no localitzat. L'estudi de les restes materials recuperades, principalment les produccions ceràmiques, però també les restes lítiques en jaspi i la malacofauna posen en evidència per aquest període un consum global dels recursos biòtics i abiòtics existents al pla de Barcelona (Pereira *et alii*, 2021).

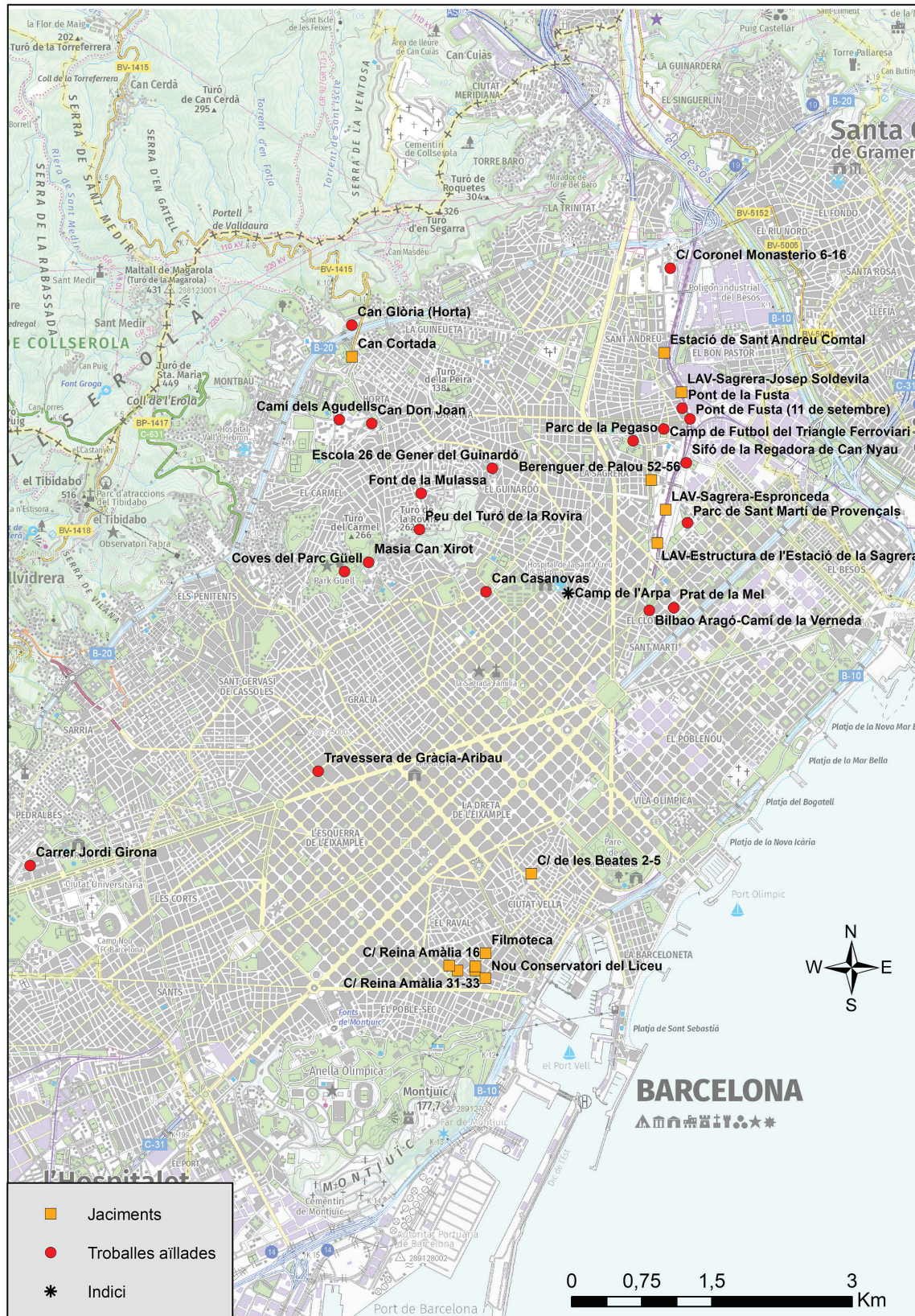
4.1.2. LAV Estructura de l'Estació de la Sagrera

A la intervenció LAV Estructura de l'Estació de la Sagrera (Antequera, 2012: 92) s'esmenta textualment la presència d'una estructura excavada, probablement una sitja amortitzada, d'on procedeixen exclusivament un conjunt reduït de restes ceràmiques. L'anàlisi d'aquest material ha permès identificar dos fragments de ceràmica amb decoració cardial, un dels quals corresponia a una vora secant inclinada vers l'interior de perfil rectilini i amb llavi arrodonit.

4.2. EL CONJUNT POSTCARDIAL I L'HORIZÓ 4500-4000 CAL BC: LAV SAGRERA

La concentració més significativa d'estructures recuperades correspon a aquest moment cronològic. Es tracta

18. Les anàlisis micromorfològiques de les mostres de sedimentació estan en curs de realització a cura de J. Sisa (UAB).

BARCELONA

0 0,75 1,5 3 Km

- Jaciments
- Troballes aïllades
- * Indici

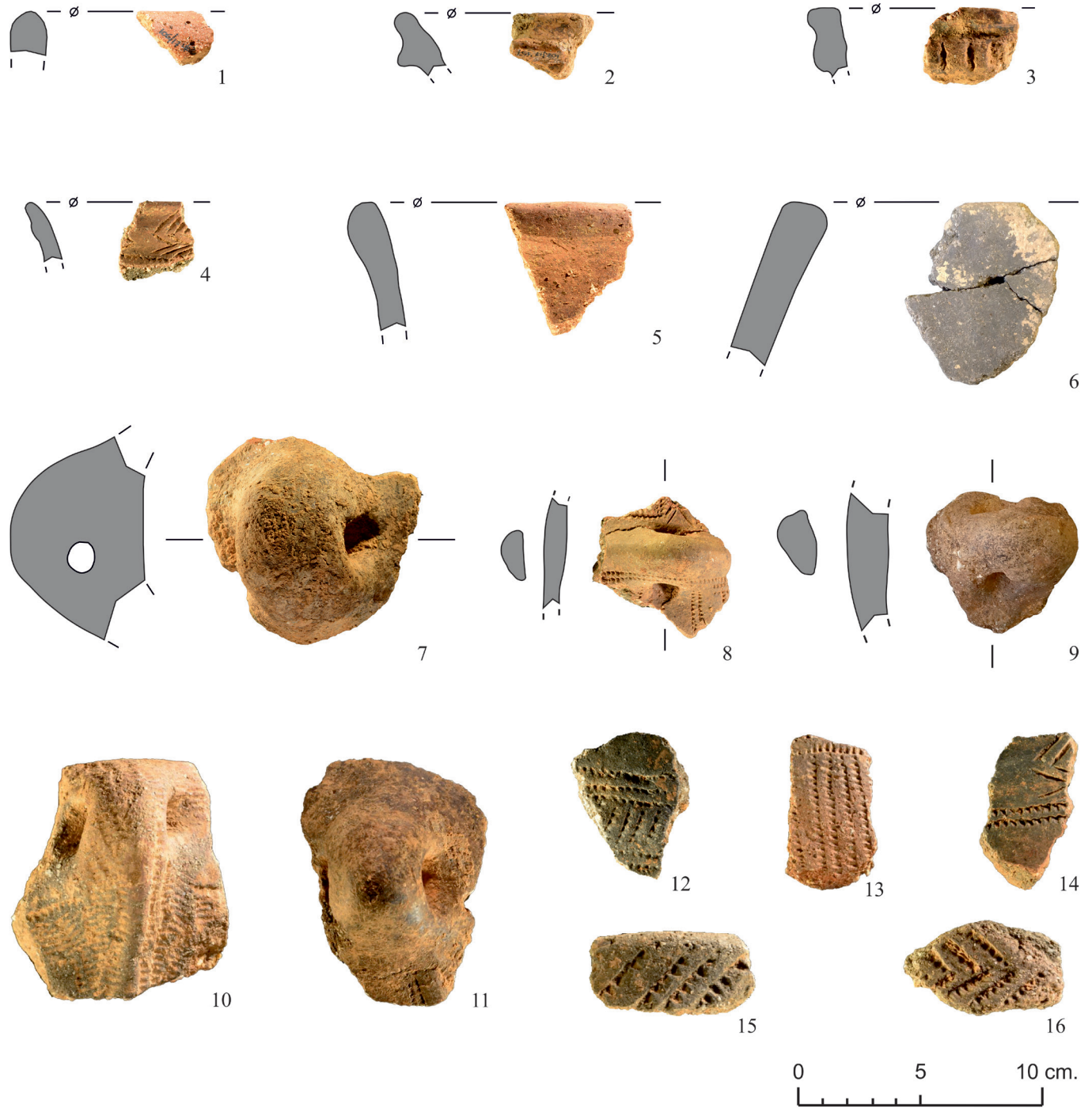

Figura 2

Principals formes i decoracions de la ceràmica cardial de la intervenció de Berenguer de Palou 52-62 per estructura soterrada tipus sitja. N.1, 2, 3 i 14: E450, N.2: E450; N.4, 8, 9 i 12: E413; N.5, 6, 15 i 16: E421; N.7 i 10: E210 i N. 11 i 13: E439 (Elaboració: GRAMPO-UAB: I. Pereira i A. Gómez)

d'una agrupació molt extensa de restes estructurals i materials arqueològics localitzada a l'inici del Triangle Ferroviari de la Sagrera, i que va ser identificat i excavat com un jaciment prehistòric del neolític antic postcardial (finals V mil·lenni - inicis IV mil·lenni cal BC). Aquest es va conèixer en el decurs d'un rebaix mecànic, en un dels túnels per on havia de passar el tren d'alta velocitat, i es trobava seccionat en dos trams, separats per 75 m, i d'uns 40 m² cadascun i que fou objecte de dues intervencions diferenciades¹⁹. El present article vol contribuir al seu estudi presentant una visió integrada dels resultats de les dues intervencions. A fi de facilitar el seu reconeixement s'utilitzen la denominació utilitzada ja en les publicacions prèvies.

4.2.1. LAV-Sagrera-Josep Soldevila

La intervenció en el sector del carrer de Josep Soldevila va permetre definir dues grans zones de concentració d'estructures prehistòriques²⁰ (Arroyo, 2012, 2016b). Per un costat el denominat sector 1 (sector 1300) de 45 m² d'extensió i situat a 12 m snm²¹ a l'inici del Triangle Ferroviari de la Sagrera. Per l'altre costat, el sector 2 (sector 4400-4500) aquest situat a 75 m al nord-oest de l'anterior, localitzat a la cantonada del carrer de Josep Soldevila i la Rambla de l'Onze de Setembre, de 198 m², a la cota de 10-13 m snm²².

SECTOR 1

Espai on es van recuperar 35 estructures, format una àmplia àrea amb restes d'hàbitat i activitats domèstiques. Destaca una estructura de combustió interpretada com un fogar amb solera de pedra i amb la paret amb fortes evidències de rubefacció, a la qual s'han pogut diferenciar dos moments d'utilització. També cal assenyalar un atuell ceràmic encaixat al terreny, possiblement utilitzat per emmagatzemar algun producte o aliment. La documentació de onze forats de pal que s'han associat a elements de suport d'estructures de sosteniment indicarien, a més, l'existència d'estructures d'habitació i/o cabana

i, finalment la localització de diverses cubetes de funcionalitat indeterminada. Els nivells de circulació o sòls d'ocupació estaven formats per una capa de pedra i grava o argila compacta.

SECTOR 2: LÍNIA DIVISÒRIA AMB LA SAGRERA

L'excavació en extensió d'aquest sector ²³, realitzada sobre un total de 70 m² (37 m² tram A i 33 m² tram B), va permetre recuperar un centenar d'estructures negatives. En l'espai més proper a la Sagrera, s'hi localitzen un total de 49 forats de pal, relativament agrupats, tots ells de reduïdes dimensions d'entre 6 i 40 cm de diàmetre i de 5 a 25 cm de fondària. L'observació de la distribució d'aquestes estructures permet proposar una ordenació en dues línies paral·leles que transcorren de nord-oest a sud-est. A més pel seu costat nord s'hi documenta un conjunt de cinc forats de pal, també amb una disposició alineada, que agafat de manera global s'ha d'interpretar com una possible tanca que faria de límit de l'establiment.

Formant part d'aquest conjunt, destaquen també, dues estructures de combustió en cubeta i tres possibles estructures excavades tipus fossa, probablement destinades a l'emmagatzematge. Aquestes darreres, són dispositius de planta circular amb diàmetres entre 0,80 m i 1,20 m i fondàries entre 20 cm i 52 cm. El material arqueològic associat és abundant destacant la presència d'un fragment ceràmic amb una nansa de cinta i "decoració de bigotis". Per altre banda es documenten també tres cubetes connectades²⁴ que es varen associar a una instal·lació vinculada a un sistema de decantació de líquids o algun altre producte. Algunes cubetes van acompanyades de forats de pal, que indicarien algun tipus de instal·lació mòbil de tipus complementari.

Al nord-est d'aquesta instal·lació, es localitza una fossa amb un enterrament infantil²⁵ d'un any d'edat i sense aixovar, i també diversos retalls indeterminats.

L'excavació a l'exterior de l'alineació dels forats de pal identificats com un possible tancat, costat nord, s'hi varen localitzar diversos estrats de llims i aportacions

19. Arroyo, 2016. *Op. cit.*; Monguiló *et alii*, 2011. *Op. cit.*

20. Arroyo, 2016. *Op. cit.*

21. A 8 metres sota el nivell de circulació actual.

22. A 9 metres sota el nivell de circulació actual.

23. Situat a uns 75 m al sud-est del sector 1 i considerat el mateix jaciment (Arroyo, 2016. *Op. cit.*: 40-115).

24. Cubetes UE 4503, 4597 i 4608 (Arroyo, 2016. *Op. cit.*: 67).

25. Inhumació UF26. (Arroyo, 2016. *Op. cit.*: 64).

orgàniques fangoses i sorrenques. Aquesta seqüència sedimentològica llimo-argilosa es va associar a nivells de maresma o llacuna on es conservava abundant material arqueològic, possiblement abocat i procedent dels nivells d'ús de la terrassa superior.

En aquest espai destaca la presència d'una estructura de planta el·líptica de 5 m de longitud, 2,8 m d'amplada i 0,75 m de profunditat conservada, reblerta per pedres de mida mitjana i un gran nombre de restes arqueològiques, destacant-se l'abundància de fragments ceràmics. L'anàlisi estratigràfic detallat d'aquesta estructura permet escriure-la a la segona fase cronològica del conjunt.

En la part més al nord de l'àrea excavada, no es va localitzar cap estructura, però sí la seqüència sedimentològica associada a possibles nivells de llacuna o maresma, aquests ben identificats en dues fases successives (fig. 3).

4.2.2. LAV-Sagrera Espronceda

La localització d'una acumulació de pedres d'origen antròpic va permetre delimitar una zona de 43 m², denominada LAV-Sagrera Espronceda, situada a proximitat de l'anterior, però en la qual s'hi varen distingir una seqüència estratigràfica, amb diferents nivells arqueològics (Monguiló, 2012; Monguiló, Bosch de Doria, 2012; Monguiló, 2016).

En el nivell més superior, correspon a un estrat de deposició fluvial on s'hi varen localitzar tres estructures negatives. Dues d'aquests són de petites dimensions i de planta circular (d'entre 15 i 23 cm de diàmetre) i foren interpretats com a forats de pal. Mentre que la tercera és un gran retall de 2,77 m de llargària, 1 m d'amplària, de poca potència. La seva planta es irregular i en el seu interior s'hi distingeixen tres petites fosses més, de funcionalitat indeterminada, si bé poden correspondre a elements de sosteniment.

Per sota d'aquest paquet sedimentari, apareix un nou nivell d'ocupació format per tres estrats sedimentològics successius, que la seva relació estratigràfica i deposicional permet agrupar en un sol nivell. Així, a l'estrat més

superior es documenta una gran concentració de pedres i materials arqueològics de 3,50 m de llargada 2,80 m d'amplada i 0,50 m d'alçada. Aquest estrat cobreix una altre unitat estratigràfica amb evidències d'una ampla ocupació prehistòrica, donada la presència d'abundants carbons i argiles cremades, amb alguna pedra i material arqueològic, restes de fauna, indústria lítica, alguna en jaspí i diversos fragments de ceràmica. Finalment el darrer estrat diferenciat està format per sorres i argiles de marró fosc on també i ha permès recuperar carbons i diversos fragments ceràmics.

El tercer nivell, per sota de l'anterior, està format per un estrat de graves on s'hi ha excavat diverses estructures antròpiques. Aquest nivell es correspon amb el nivell superior excavat del sector 2 de LAV-Sagrera-Josep Soldevila, formant una àmplia àrea d'ocupació amb estructures i una distribució de material arqueològics associats. De manera més precisa s'hi documenta una estructura de combustió²⁶ de planta circular de 1 m de diàmetre i 32 cm de fondària conservada. Aquesta presenta dos nivells de rebliment formats per carbons i pedres i presenta les parets rubefectades. Prop seu s'identifiquen cinc estructures negatives²⁷ de planta circular amb diàmetres d'entre 0,80 m i 1,20 m i unes fondàries d'entre 20 cm i 52 cm, i els rebliments estan formats per cendres, carbons i pedres cremades.

A prop es localitzen 98 petites depressions, excavades en l'estrat natural, de les quals 83 són clarament interpretables com a forats de pal, mentre que les altres són de dimensions i morfologies molt reduïdes i es fa difícil la seva interpretació. Les primeres tenen unes dimensions diverses (entre 40 i 6 cm) i una morfologia variada que pot ser de planta circular, ovalada o irregular i una base plana, còncava o recte. L'observació de la seva distribució indica, d'una part una doble alineació de nord-oest a sud-est i s'ha proposat que formin part de la base d'una plataforma per l'aixecament d'algun tipus d'estructura domèstica (hàbitat o sitja). En aquest context els forats de pals de reduïdes dimensions podrien ser els negatius

26. Estructura numerada com a llar UE 364. Monguiló *et alii*, 2011. *Op cit.*: 20.

27. Estructures que corresponen a les UE 354, 370, 382, 556 i 574. *Ibidem*.

Figura 3
Fotografia general
del sector excavat
LAV-Sagrera Josep
Soldevila (Autor: S.
Arroyo)

de les estakes per reforçar les estructures construïdes (Monguiló, 2016). Aquests es distribueixen en dues agrupacions marcant dues línies paral·leles orientades de nord-oest a sud-est, amb una concentració cap al sud-est i queden tallades en el límit de la intervenció arqueològica. Cal esmentar el fet que la llar i les cinc estructures negatives d'emmagatzematge esmentades, tot i estar associades en aquest nivell, serien lleugerament posteriors al moment de funcionament dels forats de pal, ja que hi ha alguns forats de pal que han estat retallats per altres estructures. La interpretació principal és que l'estructura de combustió i les sitges es van construir en un moment de retirada de les aportacions de llims²⁸ (fig. 4).

4.3. LAV- SANT ANDREU: UN CONJUNT DEL NEOLÍTIC MITJÀ

Els treballs arqueològics realitzats entre el Triangle Ferroviari i el Pont de Palomar han permès localitzar nous jaciments on destaca, davant de l'Estació de Sant Andreu Comtal, una agrupació d'estructures neolítiques que ocupen una extensió de 3.100 m² ²⁹ (Arroyo, 2011, 2016a). Les onze estructures identificades es van documentar agrupades i excavades en els argiles quaternàries i corresponen a estructures negatives, tipus fossa, interpretades com estructures emmagatzemen o sitges. Una d'elles va estar però amortitzada amb un enterrament d'un individu masculí adult sense aixovar³⁰. Finalment, dir que el conjunt el completen tres retalls indeter-

28. L'estudi i les analítiques detallades de tot el conjunt d'evidències es troba en curs dins del Programa "Prehistòria de Barcelona" que desenvolupa la UAB.

29. Extensió que es podria ampliar en futures intervencions del vial.

30. Inhumació UF29 a Arroyo 2016a.

Figura 4

Fotografia general del sector excavat LAV-Sagrera Josep Soldevila [Autora: E. Monguiló]

minats. L'estudi dels materials arqueològics, sobretot ceràmics ha permès enquadrar l'assentament a inicis del neolític mitjà tan per la datació relativa del material, com per la datació radiomètrica emplaçat entre 3.930-3.660 cal BC³¹.

Les estructures d'emmagatzematge presentaven una planta circular de 1 a 1,70 m de diàmetre conservat i de secció globular, troncocònica i cilíndrica conservant-se la part inferior de la base. Els nivells de rebliment van permetre recuperar carbons, pedres i argila cremada. Així com un conjunt ceràmic rellevant format per vasos globulars, hemisfèrics i cilíndrics de superfícies allisades i brunyides, de bona qualitat i amb elements de pressió

de cinta i llengüeta. Destaca un vas amb incisions sota la nansa que recorda a les produccions ceràmiques nord pirinenques de tipus "chasseens".

Aquesta concentració d'estructures és singular per aquestes cronologies. A nivell de paral·lels destacarien per proximitat, el jaciment de Bòbila Madurell amb unes 80 estructures (Martín *et alii*, 1996) i, també algun altre assentament en altres punts del territori, la Serra del Mas Bonet amb vuit estructures tipus sitja i dos forats de pal (Rosillo *et alii*, 2012: 46). Si bé, pel tipus de material associat als rebliments recuperats es considera que els assentaments no es poden trobar gaire allunyats d'aquests punts.

31. Datació absoluta sobre el fèmur de l'individu inhumat de 4980±40 BP (BETA 314212) (Arroyo, 2016b: 211). Cal indicar que es van identificar quatre estructures més, dos cubetes circulars, una possible sitja i una inhumació parcial que conservava les extremitats superiors i inferiors dipositades en una fossa de planta ovalada i que pertanyen a una fase indeterminada del període prehistòric.

4.4. NEOLÍTIC FINAL I CALCOLÍTIC

Com ja és més conegut, el període neolític final té una bona representació en aquesta àrea geogràfica amb el denominat l'hipogeu LAV Sagrera. Així, recordem que la identificació d'una fossa amb càmera amb entrada localitzada a l'est, que s'havia perdut a conseqüència de l'acció antròpica, però amb una amplada conservada d'1,30 m, va permetre recuperar un hipogeu que presenta una planta de tendència circular, amb un diàmetre d'uns 3 m, una petita cambra lateral oposada a la zona d'entrada, i una fondària aproximada d'1,20 m. L'excavació detallada va permetre identificar tres fases d'ús. A les cotes superiors de la fossa es va localitzar un únic individu masculí adult que va ser enterrat en un moment final de la utilització de l'estructura. Per sota es diferencia una segona fase, en la qual l'estructura és utilitzada com a lloc d'enterrament simultani d'una gran quantitat d'individus i finalment, el moment inicial de la mateixa en que s'utilitza com a lloc d'enterrament col·lectiu successiu dels individus. El nombre d'inhumats en conjunt és molt elevat, fins a 207 morts (individus complets), 150 articulats (més de tres ossos en connexió anatòmica) i més de 5.000 coordenats o ossos aïllats que van ser dipositats en moments diferents. Es tracta d'individus adults femenins i masculins, i en menor mesura infantils, i molts d'ells es troben enterrats en decúbit supí. El conjunt està acompanyat per dos petits vasos de ceràmica a mà, de perfil globular i amb mugrons de suspensió, una dena de collaret d'esteatita i un fragment de metall, actualment no localitzat. El conjunt presenta una forquilla cronològica ben emplaçada entre 3.400-2.200 cal BC (Balaguer *et alii*, 2013)³².

En aquest moment cronològic també s'ha d'ubicar l'estructura excavada, localitzada en el jaciment LAV-Sant Andreu (Arroyo, 2016b). Es tracta de la meitat inferior d'una estructura negativa probablement destinada inicialment a emmagatzematge, situada aïllada i formada per un retall al terreny natural, de planta circular, secció cilíndrica i fons pla. Conserva 43 cm de potencia i un diàmetre de 1,30 m. La capacitat conservada de l'estructura

és de 392 litres, i el rebliment està format per dos estrats, un amb presència de carbons, pedres i còdols (un molí barquiforme, dos possibles percussors i una destrat polida) i abundant material ceràmic. D'aquest destaca un fragment amb decoració incisa afí als grups campaniformes, una nana de cinta i una llengüeta horitzontal i partir d'un vas de secció troncocònica, i un fragment de petxina. Conjunt que recorda al jaciment Illa Robador, tant per la tipologia de l'estructura com per la variabilitat del material (Gómez *et alii*, 2015).

Fins l'actualitat no s'ha localitzat en la zona de la Sagrera-Sant Andreu, restes ni assentaments que es puguin situar cronològicament en el II mil·lenni, en el període denominat l'Edat del Bronze Inicial fet que sembla evidenciar un possible hiatus ocupacionals a la zona. És una manca significativa i que de moment no té una explicació clara. A més contrasta fortament amb les evidències contemporànies del pla de Barcelona, doncs en aquest període s'han documentat uns amplis assentaments a la zona d'aiguamolls a l'entorn del llac Cagalell al Raval, (ocupacions de Riereta 37-37 bis o plaça de la Gardunya) o fins i tot a prop del Mont Tàber (mercat de Santa Caterina). Caldrà estar atents a les futures intervencions que podran validar o desmentir aquest fet i formular noves hipòtesis.

4.5. EL BRONZE FINAL I LA TRANSICIÓ AL I MIL·LENNI CAL BC

Les evidències de freqüentació d'aquest espai en època prehistòrica perduren fins a la darrera etapa, és a dir, fins al període del bronze final, si bé són escasses. En la intervenció al carrer del Coronel Monasterio 6-16, es va recuperar amb material del bronze final i l'edat del ferro³³. I, més recentment, al carrer de Berenguer de Palou 50-52 (Espejo, Triay, 2020: 46), es va localitzar una estructura negativa d'emmagatzematge, que conservava un conjunt ceràmic amb acanalats, formes carenades i impressions a vora i a cordons. La presència de carbons, un molí barquiforme i material constructiu semblen indicar la presència d'un espai d'habitació proper, si bé pendent de localització.

32. Al seu entorn i a uns 200 m al nord d'aquest, l'hipogeu del període neolític final, es va identificar una sepultura i un conjunt d'estructures d'època prehistòrica indeterminada. Aquest enterrament correspon a una inhumació en fossa, de planta més o menys el·líptica amb el fons lleugerament còncau, i presentant una orientació oest/est. L'individu enterrat ha estat identificat com una dona adulta, de la qual es conservava el crani, les vèrtebres cervicals, un fèmur i una tibia. En el rebliment de la fossa es va recuperar un fragment informe de ceràmica a mà i un fragment de sílex, restes que permeten datar aquest enterrament com a prehistòric, sense poder arribar a precisar més. Al costat de l'enterrament es van localitzar dos fons de síja, de les quals també es va recuperar material ceràmic a mà. Finalment, al nord del solar, es van localitzar dues sitges més, força malmeses, i amb presència de material ceràmic a mà, possiblement prehistòric (Antequera, 2014).

33. Giner, 2004. *Op. cit.*: 56.

Aquest període, emplaçat entre el 1200 i el 650 cal BC és poc conegut al pla de Barcelona, a part dels indicis antics d'un possible assentament al carrer de Lisboa de Porto i el del Marquès de Castellbell, a més del material aïllat i ja ressenyat. Tanmateix cal recordar que restes materials d'aquest moment estan ben documentades a la Caserna de Sant Pau del Camp que s'han atribuït al període bronze final III (Gómez, Molist, 2016) i també al carrer de la Riereta 37-37b (Carlús, González, 2008), amb una datació d'un forat de pal (E-7) amb un resultat de 1126 a 832 cal BC³⁴ amb un 94,4% de probabilitat, ben emplaçat en aquesta darrera etapa de la prehistòria.

5. Les ocupacions prehistòriques a la Sagrera: una dinàmica de poblament intensa

La revisió i actualització de les dades dels assentaments prehistòrics a la zona de la Sagrera mostra diversos elements que cal posar en relleu. D'una part, la continuïtat en el poblament d'aquesta zona i, per altre part, com s'ha esmentat, la constitució d'una nova àrea d'atracció per l'establiment sedentari de les poblacions humanes durant la prehistòria recent. L'estat de la recerca no permet encara definir de manera precisa les característiques ecològiques de l'entorn³⁵ però cal assenyalar que la ubicació dels assentaments està plenament en concordança en la ubicació preferencial per les zones d'aiguamolls a una banda i altre de l'anomenat "graó barceloní".

Les ubicacions i la naturalesa dels assentaments durant l'etapa del neolític antic cardial, constitueixen una gran novetat, donat que la troballa, ubicada en la fase més arcaica del període, permet ampliar el registre i mostrar la seva diversitat en les manifestacions conegudes.

Les ocupacions del Vè mil·lenni, dins d'etapa del neolític postcardial són tan per la seva extensió com per la qualitat de les restes, una de les grans novetats de la recerca dels darrers decennis. En aquest article s'ha efectuat l'estudi integral de les dues intervencions del tram de la línia d'alta velocitat de Sant Andreu, i del seguiment de

tram de la Sagrera, permetent realitzar una nova i inèdita proposta de seqüenciació de l'assentament.

Es considera que l'extensió d'aquest jaciment pot sobrepassar els 5.000 m², superant al més gran conegut fins al moment i havia estat documentat a la Caserna de Sant Pau del Camp, pel qual es proposava una extensió de 870 m² (Molist, 2008). A més com ja s'ha indicat en les dues intervencions preventives realitzades, es va documentar que el jaciment probablement era molt més gran, donada la seva probable continuïtat més enllà dels límits de la zona d'actuació (fig. 5).

També cal destacar l'entitat dels materials recuperats, entre ells els ceràmics (fig. 6). Aquests sobre formes tancades (fig. 6.1, 6.5 i 6.6) i principalment obertes (fig. 6.3 i entre ella el 6.2 en forma de tulipa), presenten un percentatge important de decoracions de cordons i "bigotis" (fig. 6.7) i les nanses horitzontals tipus mamelló o llengüeta (fig. 6.4 i 6.8).

Aquest assentament a l'aire lliure presenta, segons la documentació actual, un ús en quatre moments o fases d'ocupació diferenciats, ben definits per aspectes sedimentològics i estratigràfics, totes elles pertanyents a un espai d'habitació a l'aire de lliure. De més recent a més antiga, les fases serien les següents:

Fase I. La més recent, es caracteritza per la presència d'una petita quantitat de forats de pal i de retalls indeterminats situats en el costat de la cruïlla de la Rambla de l'Onze de Setembre amb el carrer de Josep Soldevila.

Fase II. Colmatada per la precedent estaria formada per un nivell de rebliment amb un forat de pal i una concentració de pedres i material arqueològic provinent de dos nivells de rebliment. És molt probable que l'anàlisi cronoestratigràfic i de distribució del material permeti diferenciar diverses subfases, en particular la que formen una gran acumulació de pedres i la cubeta de funcionalitat indeterminada del sector I (Inici del Triangle Ferroviari).

Fase III. Constitueix, sens dubte, la més important i la que va ser excavada en extensió pels dos equips d'arqueòlegs, permeten identificar un nombre important d'estructures

34. Aquesta datació de 2825±55 BP (Carlús, González, 2008: 112) ha estat calibrada amb el programa Oxcal 4.4. Utilitzant la corva IntCal 20.

35. Estudis de les restes biòtiques (antracologia, carpologia, etc.), en curs de realització en els laboratoris de la Universitat Autònoma de Barcelona.

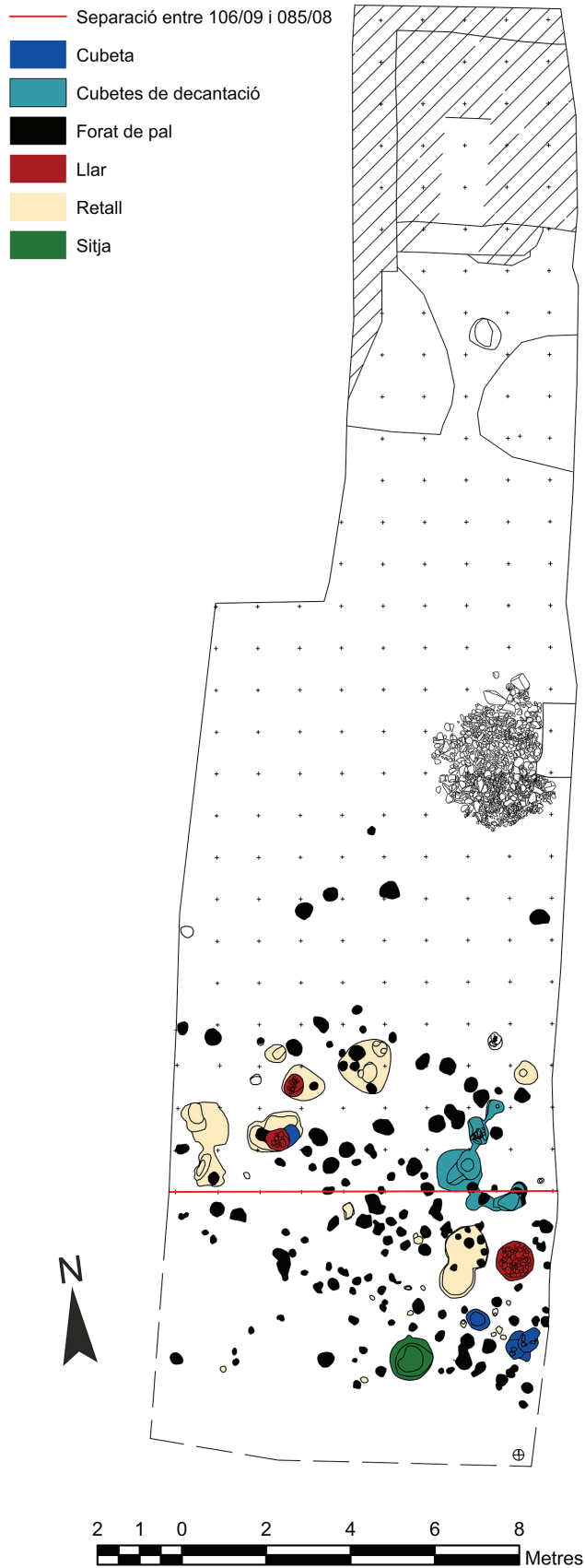
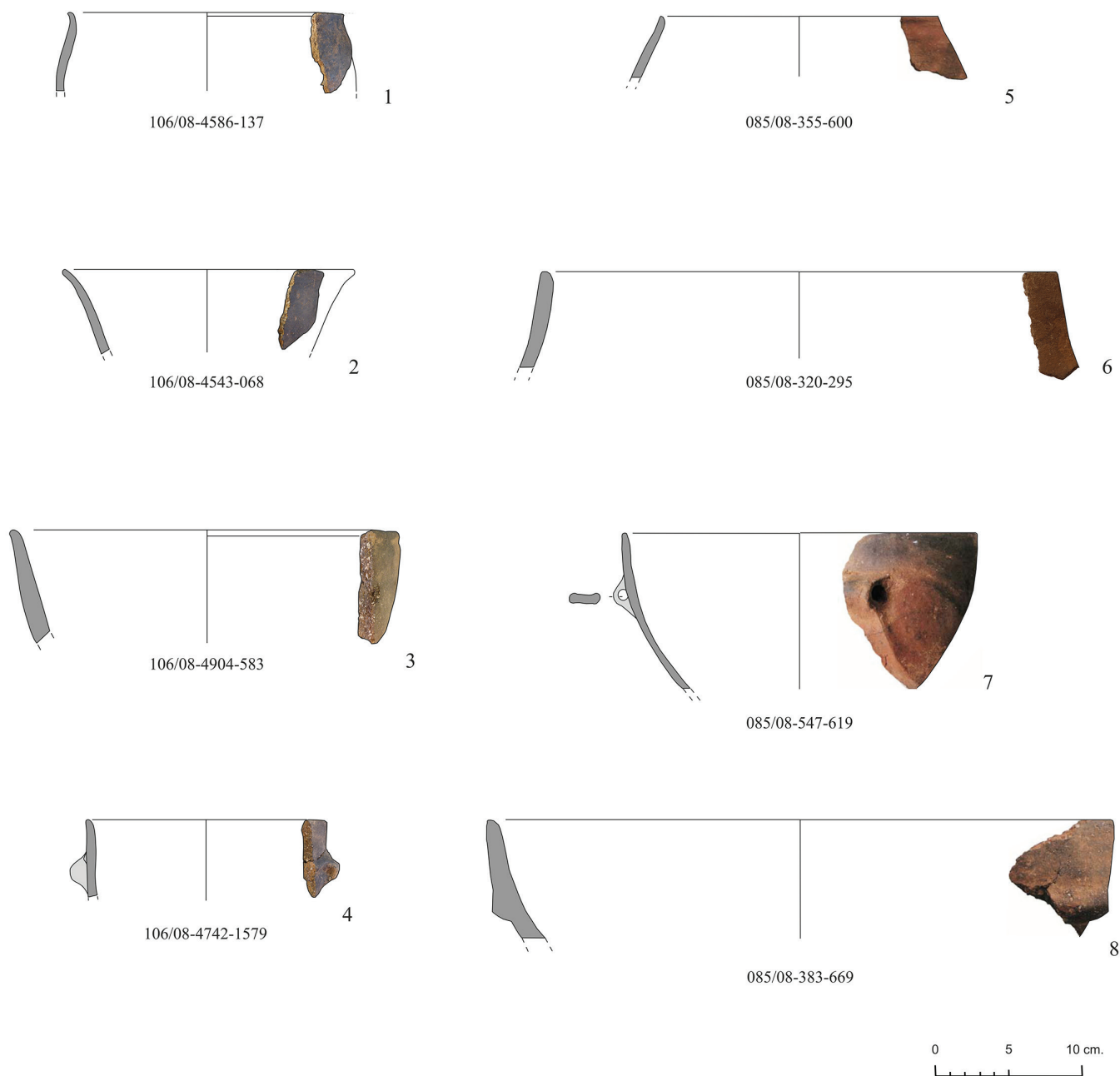

Figura 5

Planimetria amb les estructures recuperades en els dos sectors. (Elaboració: GRAMPO-UAB: A. Breu Barcons a partir planimetria de les excavacions E. Monguiló i S. Arroyo)

Figura 6

Ceràmica procedent dels sectors estudiats a les intervencions de LAV-Josep Soldevila: 6.1 (UE 4586-137), 6.2 (UE 4543-68), 6.3. [UE 4904-583], 6.4 (UE 4742-1579); i de la intervenció LAV- Espronceda: 6.5 (UE 355-600), 6.6 (UE 320-295), 6.7 (UE 547-619) i 6.8 (UE 383-699). [Elaboració: E. Monguiló i S. Arroyo]

Figura 7
Alineació de diversos forats de pal que s'associen a la presència d'estructures d'habitació. (Autor: S. Arroyo)

Figura 8
Principals estructures procedents del darrer moment d'ocupació principal de l'assentament formades per la cubeta 4591 i forat de pal 4590. (Autor: S. Arroyo)

negatives de funcionalitat diversa. Es tracta de 150 forats de pal, agrupant-se en alineacions que podrien correspondre a plantes quadrangular o rectangulars; diverses estructures d'emmagatzematge amortitzades i tres estructures de combustió, amb refaccions. Destaca també la presència d'una inhumació primària individual infantil en una fossa i sense aixovar, mostrant el moment de màxima ocupació antròpica de l'assentament. Aquesta fase sembla funcionar amb les estructures procedents del sector 1 de LAV-Sagrera-costat Triangle Ferroviari, amb una estructura de combustió (amb 2 subfases) i diverses cubetes relacionades, un vas ceràmic encastat en una fossa, altres cubetes de funció desconeguda i onze forats de pal que semblen conformar també una planta de tipus rectangular³⁶.

Fase IV. És la darrera fase i està formada per una cubeta reblerta de pedres situada estratigràficament en un moment anterior i afectada parcialment per diver-

ses aportacions de sorres, còdols i llims (sector 2 del Triangle Ferroviari).

A nivell interpretatiu cal assenyalar que s'intueix una certa organització funcional de l'espai. Per un costat, les estructures de combustió, disposades agrupades, i per l'altra les diverses cubetes i forats de pal formant alineacions que tendeixen a la planta rectangular. Així mateix, l'existència d'una alineació de forats de pal, en un punt més allunyat, s'ha volgut associar al tancament del poblat en aquest punt (fig. 7). En general es proposa que en aquest assentament, al llarg de tota la seva seqüència, s'hi realitzarien activitats relacionades amb el processat i emmagatzematge d'aliments per la presència d'instal·lacions de tipus divers. La variabilitat de les estructures de combustió, amb les seves refaccions (fig. 8 i 9), així com el conjunt de cubetes (fig. 10), i més concretament les cubetes annexades a mode d'estructura de decantació semblen mostrar una gran activitat de trans-

36. Una subfase prèvia a aquest moment pot correspondre a les diverses cubetes de funcionalitat desconeguda del nivell estratigràfic 3 del sector 1 de LAV-Sagrera Josep Soldevila costat Triangle Ferroviari.

Figura 9

Estructura de combustió tipus cubeta UE 364 amb el rebliment de pedres UE 545. (Autora: E. Monguiló)

Figura 10

Conjunt de cubetes connectades UE 4503, UE 4608 i UE 4597. Es considera que funcionen com una unitat constructiva per a la realització d'algun tipus d'activitat de decantació o de transformació de líquid, semi-líquids. (Autor: S. Arroyo)

formació de béns i productes, junt a estructures de sosteniment d'entitat diversa (fig. 11), conjunt que mostra una activitat que va més enllà d'un espai d'assentament de base agrícola i ramadera. Es consolida doncs la teoria de que l'assentament, extens, si bé intermitent, s'ubica en un emplaçament amb unes característiques molt favorables prop del torrent d'Estadella i en la zona limítrofa del "graó barceloní". Amb control sobre la plana baixa, i proper a l'àrea d'inundació del riu Besòs, i per la proximitat a la zona de maresmes de la Via Trajana.

La datació radiomètrica procedent d'un os d'ovicaprí localitzat en una cubeta³⁷ ha permès situar aquesta ocupació entre el 4498 i el 4347 cal BC³⁸.

Les informacions disponibles situen cronològicament aquest gran jaciment en el neolític antic postcardial (segona meitat del Vè mil·lenni cal BC) segons la tipologia ceràmica, però amb modificacions que semblen

tenir lloc en un espai de temps curt. La identificació de diversos episodis amb reformes i modificacions sembla indicar una certa itinerància d'aquests grups, que malgrat tot mostren una intensa ocupació de la zona i l'explotació de l'entorn.

Cal recordar que a nivell del pla de Barcelona, la cronologia de les ocupacions de la transició neolític antic cap al mitjà està basada en les cronologies relatives i corroborades per un conjunt notable de datacions absolutes. En relació a les cronologies relatives als avenços de la recerca, en els darrers vint anys, han permès un gran coneixement del registre arqueològic i el seu estudi permet abordar de manera satisfactòria la seva ubicació cronològica i espacial. D'altra banda es disposen un total de cinc datacions absolutes vàlides³⁹ per a la franja cronològica de neolític antic postcardial, una d'elles procedeix del jaciment de la Caserna de Sant Pau del Camp, de la zona de necròpolis⁴⁰

37. Estructura procedent de la intervenció 085/08, UE 355 del que s'ha datat el diferencial 589 (Arroyo, 2016. *Op cit.*).

38. Aquesta datació 5.590±40 BP (Beta 314213) ha estat calibrada amb OXCal V.4, corba IntCal 20, aporta un resultat amb un 95,4% de probabilitat.

39. Han estat descartats els resultats de les datacions sobre restes humanes UBAR 262 procedent de la sepultura 7 (5.400±630 BP) i UBAR 263 procedent de la sepultura 18 (5.160±130 BP) de la Caserna de Sant Pau per tenir un marge de desviació estàndard massa alt (Gómez, Molist, 2016: 84).

40. Data procedent de l'enterrament 4, sobre os d'animal (M-Talla XII-dif.31) amb un resultat de 5580±40 BP.

(Gómez, Molist, 2016: 84) i una segona de l'espai funerari del carrer de la Reina Amàlia, 31-33⁴¹ (Harzbecher, González, 2016a: 205). La resta de datacions són sobre carbó, un de la gran estructura de combustió del carrer de la Reina Amàlia, 38-38 bis⁴² (Harzbecher, González 2016b: 229), una altre del jaciment del carrer de Nou de la Rambla, 82⁴³ (Bordas *et alii*, 2013: 134). Finalment, la datació ja esmentada procedent de l'hàbitat estudiat de la zona de Sagrera (LAV-Sagrera Triangle Ferroviari), el total indica un rang probabilístic de 4700-4050 cal BC (Gómez, Molist, 2016: 85).

La present contribució referma la constatació d'un ampli ventall d'assentaments en el Vè mil·lenni al pla de Barcelona, probablement amb certa continuïtat dels documentats per la segona meitat del VIè mil·lenni. Com sembla evidenciar-se existiria una sincronia i contemporaneïtat entre les ocupacions postcardials del la zona del Raval, entorn Mont Tàber⁴⁴ i LAV-La Sagrera, però les dades radiomètriques són encara massa reduïdes i, en conseqüència, les franges temporals molt àmplies. És una mancança clara de cara al futur. En relació amb aquest buit d'informació i a fi de proposar un model de poblament més integral, cal aprofundir la naturalesa i la variabilitat en les tipologies d'assentaments, i l'ús funcional i domèstic dels mateixos. La documentació actual permet proposar l'establiment de diverses comunitats que, si bé consumeixen productes similars, presenten variacions significatives. És veritat que l'explotació dels recursos tant en les matèries lítiques com el jaspi, o els recursos marins, principalment malacofauna, tan pel consum com per a l'elaboració d'ornaments, o fins i tot en les formes i decoracions en els vasos ceràmics són similars, però també és veritat que s'observen importants diferències en la tipologia dels assentaments, com ho demostra la variabilitat dels forats de pal i les estructures de combustió, així com l'existència de plataformes de preparació. Cal plantejar-se com a hipòtesi, si aquesta variabilitat està en relació en els àmbits ecològics de la implantació precisa dels assen-

Figura 11

Estructura UE 370. Interpretada com una possible estructura d'emmagatzematge. (Autora: E. Monguiló)

taments. Però és probable que tingui més a veure amb les practiques econòmiques i socials dels grups. De fet, l'estudi de les ocupacions de la Sagrera del Vè mil·lenni mostren un tret important i poc abundant en la prehistòria catalana, com són el tancament amb una cleda de material perible. Notem també altres diferències, com per exemple, en les pràctiques funeràries, on les dues concentracions de necròpolis de la Caserna de Sant Pau del Camp destaquen per la seva singularitat.

En relació a la resta de documents dels períodes més recents, destacarien en primer lloc, la presència malgrat sigui reduïda en restes d'estructures vinculades al període neolític mitjà. No es coneixia en aquesta àrea del Pla cap resta de manera ferma a l'excepció de les troballes aïllades i/o superficials efectuades per J. de la Vega. Recordem que per aquest horitzó del neolític mitjà, es disposen d'un total de quatre datacions; dues d'elles

41. Datació procedent de la inhumació en fossa UFIII i amb una datació 5520±40 BP (referència Beta 259280).

42. Datació sobre fusta carbonitzada de 5310±40 BP (referència Beta 385150).

43. Aportant una datació 5780±40 BP que prové dels carbons del fogar E10 (Beta 252340).

44. Representat per una sitja al carrer de les Beates, número 2-5.

procedeixen del jaciment del carrer del Pi, 11 (Cebrià *et alii*, 2016: 179), una petita necròpolis situada a la zona central anomenada Mont Tàber; una altra prové la important sepultura de la plaça de la Gardunya (Velasco, 2016: 226) i, ara s'hi afegeix doncs la sepultura de la zona de la Sagrera (LA-Sagrera Triangle Ferroviari). El rang probabilístic indicat per les datacions se situa entre 4050-3650 cal BC. La constatació d'ocupacions a la zona de la Sagrera, encara que no siguin molt àmplies reforça els documents d'aquest període al pla de Barcelona.

Pel que fa al període neolític final i els períodes posteriors fins al període del bronze final, les troballes recents reforcen la documentació d'unes ocupacions relativament estables, destacant-se sobretot l'hipogeu de la Sagrera que constitueix, sens dubte, una de les restes més importants. Cal esmentar però l'absència de restes vinculades a la primera meitat del II mil·lenni, doncs l'anomenat període del bronze inicial que contrasta amb l'amplia abundància d'habitats i necròpolis en les altres parts del pla de Barcelona.

6. Consideracions finals

Com s'ha exposat en l'anàlisi de les evidències arqueològiques documentades al subsol de Sant Andreu i la Sagrera, aquestes permeten reflexionar i realitzar algunes propostes sobre les transformacions culturals, tecnològiques i poblacionals dels grups humans establerts en aquest punt del pla de Barcelona entre el VIè i la meitat del IVart mil·lenni cal BC.

La primera evidència és el de l'existència d'una gran continuïtat de poblament, tant en la ubicació dels assentaments com en la naturalesa de les estructures d'hàbitat, i de les estructures de conservació i producció d'aliments, és a dir, en la pròpia estructura dels poblats. En relació a l'anàlisi macroterritorial s'observa la prioritat de l'ocupació de zones amb abundants recursos aquífers, aprofitant llacunes d'aigua dolça, i no sempre prop del mar.

La zona de Sant Andreu-la Sagrera es consolida com una àrea significativa de concentració d'activitat humana a

inícis de la prehistòria recent. Les cronologies més reculades remunten a mitjan del VIè mil·lenni cal BC, en un neolític cardial antic i ple, amb les estructures negatives a la zona de l'estació de la Sagrera (Antequera, 2014) i la concentració d'estructures d'emmagatzematge del carrer de Berenguer de Palou (Pereira, 2019, 2020; Pereira *et alii*, 2021), exposades en el present article. Les evidències d'ocupació centrada en la consolidació d'aquests grups de primers pagesos i ramaders, atribuït al neolític postcardial i mitjà ha estat, recentment, documentada en les diverses intervencions a la Línia Alta Velocitat (Arroyo, 2012, 2016b; Monguiló, 2012, 2016). Si bé ja fou ressenyada anteriorment (De la Vega, 1977: 1993), permetent documentar una àrea d'uns 0,5 Km² amb evidències d'ocupació del neolític antic i mitjà.

Les característiques comunes d'aquests conjunts destaquen per tractar-se d'assentaments allunyats de la línia de costa i més centrats en l'explotació dels recursos preliterals de plana i fluvials, en aquest cas concret, situat prop dels cursos aquífers i torrents i del denominat aiguamoll preromà de Via Trajana i, en aquests casos, sobre el "graó barceloní"⁴⁵.

La visualització d'una delimitació física o natural també és present en altres jaciments com el del Nou Conservatori del Liceu (Bordas *et alii*, 2013). Cal però destacar, en el cas de LAV-Josep Soldevila la relació entre les estructures de sosteniment del conjunt i l'existència de una alineació o límit ben definit de l'assentament⁴⁶. Aquest fet, apareix també a Ca l'Estrada 2 (Canovelles) datat entre 4800-4450 cal BC (Roig *et alii*, 2019: 237). L'existència d'aquestes estructures límitrofes⁴⁷, que en aquest cas es complementa amb dues rases que es corresponen amb un paleocanal, abocadors i altres retalls (Roig *et alii*, 2019: 226). En aquest sentit la localització, en un nivell de neolític mitjà, d'una antiga glera associada a un petit curs d'aigua també es va localitzar al carrer d'Espalter 1b-11 (Nadal, Carlús, 2016). Aquesta estructuració de l'assentament o els espais d'activitat són una novetat en el nord-est peninsular, mentre que si que són coneguts en diversos punts del

45. El coneixement de la geomorfologia i paleopaisatge de tot el Pla de Barcelona s'ha ampliat de forma important en els darrers treballs realitzats a la ciutat (Julià, Riera, 2012; Riera *et alii*, 2016).

46. Amb cronologia semblant destaca la tipologia de d'estructura amb forat de pal a l'interior com en el cas de Can Roqueta (Oliva *et alii*, 2008).

47. Si bé en aquest cas de Ca l'Estrada 2 es documenten dos elements, un recinte delimitat amb pedres clavades i vinculat a una zona funerària i un altre també considerat límitrof que va associat a l'espai de deixalles i paleocanal.

llevant mediterrani en cronologies de neolític antic a El Barranquet (Oliva), Mas d'Is (Penàguila) o el Tossal de les Basses (Alacant) (Bernabeu *et alii*, 2012). Destaquem però el document més meridional del nord-est peninsular, localitzat en el jaciment del barranc d'en Fabra, on es descobrí un mur que delimita i defineix el perímetre de l'hàbitat; del qual s'havia conservat el sòcol de pedres treballades, disposades en doble parament i reompliment intern de pedruscall, i d'una amplada de 50 cm (Bosch *et alii*, 1996: 56).

L'altre element singular el conformen les estructures de combustió recuperades a LAV-Josep Soldevila, que difereixen en dimensions i tipologia a les recuperades, tant a la Caserna de Sant Pau del Camp (Molist, 2008) com a les del Nou Conservatori del Liceu (Bordas *et alii*, 2013), a excepció de dues estructures⁴⁸ que si que presenten la tipologia de fogar en cubeta similar als de l'àrea del Raval. Destaca la diversitat d'aquesta tipologia d'estructures que va del fogar esporàdic reblert amb fustes carbonitzades⁴⁹, una segona estructura de combustió reaprofitada, que destaca per les parets rubefactades i l'escassa presència de pedres, potser fruit d'aquesta remodelació. Com en el cas de la Caserna de Sant Pau del Camp, el Nou Conservatori del Liceu i la Filmoteca, aquests no s'associen a espais d'habitació tancats sinó a l'aire lliure, presentant propietats tèrmiques a mig-llarg termini, com els rebliments de pedres semblen indicar, i que en el cas de la Sagrera és complementat amb una altra tipologia que presenta propietats tèrmiques per complementar una aportació calorífica i d'il·luminació ràpida. En tots els casos, el seu ús per a la transformació de productes ha estat extensament proposada (Molist, 2008; Bordas *et alii*, 2013; Arroyo 2016b; Fernández, 2016), si bé la polifuncionalitat i reutilització d'aquestes estructures en dificulta la interpretació general. Cal indicar que les dues cubetes reblertes amb pedres i de dimensions més grans, estan parcialment seccionades, fet que dificulta la recuperació de la seva planta ni tampoc permet descartar la seva proximitat a les grans estructures de combustió, de cronologia pròxima

com es el cas del fogar del carrer de la Reina Amàlia 38 (Fernández *et alii*, 2018).

La homogeneïtat del conjunt de material arqueològic fa pensar en l'existència d'una petita comunitat assentada, que tot i el caràcter intermitent, ben identificat en les diverses subfases d'ocupació, destaca per la concentració d'estructures de combustió i emmagatzematge i per les poques evidències d'habitació, més enllà de les alineacions formades per forats de pal que caldrà analitzar en futurs treballs. Cal assenyalar també materials recuperats en aquestes estructures permeten evidenciar aquesta ocupació com espai d'habitació, tant per tant la circulació d'objectes i productes consumits així com per la dinàmica i ús d'un jaciment d'aquestes característiques en una superfície ocupada amb la major concentració d'estructures conegudes per a aquest període i àrea geogràfica.

BIBLIOGRAFIA

- ALMERA, J.; BOFILL, A. 1903. *Consideraciones sobre los restos fósiles cuaternarios de la Caverna de Gracia (Barcelona)*. Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona, tercera época, vol. IV, n. 33. Barcelona.
- ANTEQUERA, F. 2012. "LAV. Estructura de l'Estació de la Sagrera". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2012*. Servei d'Arqueologia de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 91-92.
- ARROYO, S. 2011. "LAV sector de Sant Andreu". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2010*. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 45-52.
- ARROYO, S. 2012. "LAV sector de Sant Andreu". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2011*. Servei d'Arqueologia de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 88-95.
- ARROYO, S. 2016a. "El jaciment de LAV Sant Andreu". *La prehistòria al pla de Barcelona. Documents per a una nova síntesis*. Documents, 11. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 209-211.

48. Estructures UE 1335 i la UE 1449 (Arroyo, 2016. *Op cit.*: 121 i 123).

49. Estructura UE 1321 (Arroyo, 2016. *Op cit.*: 122).

- ARROYO, S. 2016b. "El jaciment de LAV Sagrera: Josep Soldevila (1)". *Documents per a una nova síntesis*. Documents, 11. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 212-214.
- BALAGUER NADAL, P.; GARCÍA MEDRANO, P.; TENZA FERRER, A.; ANTEQUERA DEvesa, F. 2013. "L'hipogeu funeràri de la Sagrera (Barcelona). Resultats preliminars". *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 23. p. 77-88.
- BERNABEU, J.; OROZCO, T.; DIEZ, A. 2012. "Mas d'ls y las construcciones con fosos del VI al III milenio cal a.C". *MARQ, Arqueología y Museos*, 05. Alacant. p. 53-72.
- BORDAS, A.; GÓMEZ, A.; JULIÀ, R.; LLERGO, Y.; NADAL, J.; PIQUÉ, R.; RIERA, S.; RIOS, P.; SAÑA, M.; MOLIST, M. 2013. "Els horitzons de l'època neolítica i l'inici de l'edat del Bronze a les excavacions del Conservatori del Liceu". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*. Època II, 9, Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 120-137.
- BOSCH, J.; VILLALBÍ, M. M.; FORCADELL, A. 1996. "El barranc d'en Fabra (Amposta, Montsià): un assentament neolític a l'aire lliure". *Tribuna d'Arqueologia 1994-1995*. Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya. p. 51-62.
- BROSSA, J. 1869. *Revista andresense n. 3. 10 de Gener 1869*. Barcelona.
- CARLÚS, X.; GONZÁLEZ, J. 2008. "Un nou assentament prehistòric al Pla de Barcelona. Primers resultats". *Cypsela* 17. Barcelona. p. 91-114.
- CARRERAS CANDI, F. 1916. *Geografia General de Catalunya: la ciutat de Barcelona*. Casa Editorial Alberto Martín. Barcelona.
- CEBRIÀ, A.; MIRÓ, N.; GIBAJA, J. F.; SUBIRÀ, E. 2016. "Els sepulcres de fossa del carrer del Pi 11". *La prehistòria al pla de Barcelona. Documents per a una nova síntesis*. Documents, 11. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 179-181.
- CENTRE EXCURSIONISTA PUIG CASTELLAR. Secció d'Estudis 1983. "Troballes arqueològiques esporàdiques". *Puig Castellar, III època núm. 6-7*. Santa Coloma de Gramanet.
- CLAPÉS, J. 1931. *Fulles històriques de Sant Andreu del Palomar*. Barcelona.
- COLOMINAS, J. 1927-1931. "Fons de cabanes de Can Casanovas". *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*. Vol. VIII. p. 12-14.
- DE LA VEGA, J. 1977. "Documents per a la carta Arqueològica del Pla de Barcelona". *Butlletí Mediterrània*, 10. s/n.
- DE LA VEGA, J. 1993. *Els primers batecs històrics de Sant Martí de Provençals. Aproximació als orígens*. Sant Martí de Provençals.
- DE LA VEGA, J.; SANMARTÍ, E. 1977. *Documents de la Carta Arqueològica del Pla de Barcelona*. Barcelona.
- ESPEJO, J. M. 2012. "LAV Col·lector Soldevila". *Anuari d'Arqueologia i patrimoni de Barcelona 2012*. Servei d'Arqueologia de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 90.
- ESPEJO, J. M.; TRIAY, V. 2020. "Carrer Berenguer de Palou, 50-52". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona, 2018*. Servei d'Arqueologia de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 45-47.
- FERNÁNDEZ RUIZ, J. 2016. *Estudio de las estructuras de combustión de la Prehistoria Reciente del Noreste de la Península Ibérica*. [Tesis doctorals en xarxa]. Universitat Autònoma de Barcelona. <https://www.tesisenred.net/handle/10803/400572>.
- FERNÁNDEZ, J.; GONZÁLEZ, J.; GÓMEZ BACH, A.; MOLIST, M. 2018. "Las Estructuras de combustión de grandes dimensiones de época neolítica en el Nordeste de la Península Ibérica. Aportaciones a su conocimiento a partir del yacimiento de Reina Amàlia 38 [Barcelona]". *Cypsela* 21. p. 67-96.
- GÓMEZ, A.; ALBERCH, P.; BOFILL, M.; BORRELL, F.; BUXÓ, R.; CLOP, X.; NADAL, J.; SAÑA, M.; VICENTE, O.; MOLIST, M. 2014. "El poblament en el pla de Barcelona durant el Bronze Final: nous elements per a la seva caracterització". *A XV Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Institut d'Estudis Ceretans. Puigcerdà. p. 285-300.
- GÓMEZ, A.; BORDAS, A.; ARROYO, S.; HUERTAS, J.; GONZÁLEZ, J.; NADAL, J.; SAÑA, M.; MOLIST, M. 2015. "Evidències arqueològiques de les comunitats humanes en la transició del III-II mil·lenni cal BC al Pla de Barcelona". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*. Època II, 11. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 82-96.
- GÓMEZ BACH, A.; MOLIST, M. (ed.) 2016. *La prehistòria al pla de Barcelona. Documents per a una nova síntesis*. Documents, 11. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona.
- GRANADOS GARCIA, J. O. 1984. "Los primeros pobladores del Pla". *I Congrés d'Història del Pla de Barcelona*. Institut Municipal d'Història. La Magrana. Barcelona. p. 27-32.
- GRANADOS, O. 1994. "Relació d'edificis d'interès històric i de jaciments arqueològics Sant Andreu (zona de nova ordenació)". *Annex 5: Modificació del PGM al sector de Sant Andreu-Sagrera. Reordenació urbanística del corredor ferroviari del Clot-Sagrera-Sant Andreu*. Ajuntament de Barcelona. Barcelona.
- HARZBECHER, K.; GONZÁLEZ, J. 2016a. "El jaciment de Reina Amàlia 31". *La prehistòria al pla de Barcelona. Documents per a una nova síntesis*. Documents, 11. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 201-205.
- GONZÁLEZ, J.; HARZBECHER, K. 2016b. "El jaciment de Reina Amàlia 38-38 bis". *La prehistòria al pla de Barcelona. Documents per a una nova síntesis*. Documents, 11. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 226-229.
- JULIÀ, R. 1978. "Características litológicas de les rieres del Pla de Barcelona". *A 1r Coloquio acerca del Pla de Barcelona: Rasgos*

- físicos y poblamiento antiguo*. Museu d'Història de la Ciutat. Barcelona. p. 20-30.
- JULIÀ, R.; RIERA, S. 2016. "Proposta d'evolució del front marítim de Barcelona durant l'Holocè, a partir de la integració de dades geotècniques, intervencions arqueològiques i cronologies absolutes". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*. Època II, 8. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 16-27.
- LLOPIS LLADÓ, N. 1942. *Los terrenos cuaternarios del Llano de Barcelona*. Diputació Provincial de Barcelona. Publicaciones del Instituto Geológico-Topográfico VI. Imprenta - Escuela de la Casa Provincial de Caridad. Barcelona.
- MARTÍN, A.; BORDAS, A.; MARTÍ, M. 1996. "Bobila Madurell (Sant Quirze del Valles, Barcelona). Estrategia económica y organización social en el neolítico medio". *I Congreso del Neolítico a la Península Ibérica, Gavà- Bellaterra, 1995. Rubricatum 1*. p. 423- 427.
- MASOLIVER, M.; SERRA, J. 1995. "La història antiga de Sant Andreu a través de les restes materials". *Finestrelles 7*. Centre d'Estudis Ignasi Iglesias. Barcelona. p. 75-119.
- MIRÓ, C. 2016. "Impuls dels darrers anys en la recerca de la prehistòria a Barcelona: nous instruments". *La prehistòria al pla de Barcelona. Documents per a una nova síntesi. Documents per a una nova síntesi*. Documents, 11. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 9-25.
- MOLIST, M. (coord.) 2008. "Estudi del jaciment neolític de la Caserna de Sant Pau". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*. Època II, 4. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 13-87.
- MONGUILÓ, E. 2012. "LAV sector de la Sagrera". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2012*. Servei d'Arqueologia de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 108.
- MONGUILÓ, E. 2016. "El jaciment de LAV Sagrera: Josep Soldevila (2)". *La prehistòria al pla de Barcelona. Documents per a una nova síntesi*. Documents, 11. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 215-218.
- MONGUILÓ, E.; BOSCH DE DORIA, M. 2012. "LAV sector de la Sagrera". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2011*. Servei d'Arqueologia de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 85-87.
- OLIVA, M.; PALOMO, A.; TERRATS, N.; TARRÚS, X.; LÓPEZ CACHERO, J.; RODRÍGUEZ, A. 2008. "Las estructuras neolíticas de Can Roqueta (Sabadell, Barcelona)". *IV Congreso del Neolítico Peninsular: 27-30 de noviembre de 2006*. Vol. 1. MARQ. Alacant. p. 157-167.
- ORRI, E. 2016. "Carrer de Clara Zetkin i carrer Berenguer de Palou, 52-62". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2016*. Servei d'Arqueologia de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 75-77.
- PEREIRA, I. 2019. "Carrer de Berenguer de Palou, 52-62". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2017*. Servei d'Arqueologia de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 36-38.
- PEREIRA, I. 2020. "Carrer de Berenguer de Palou, 52-62". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2018*. Servei d'Arqueologia de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 48-53.
- PEREIRA, I.; GÓMEZ- BACH, A.; NADAL, J.; MOLIST, M. 2021. "Les ocupacions prehistòriques del carrer Berenguer de Palou (La Sagrera, Barcelona) en el context de la prehistòria al pla de Barcelona". *Tribuna d'Arqueologia 2018-2019*. Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya. p. 341-355.
- PERICOT, L. 1943. *Barcelona a través de los tiempos*. Memoria de los Museos Provinciales.
- RIBA, O.; COLOMBO, F. 2009. *Barcelona: la Ciutat Vella i el Poblenou. Assaig de geologia Urbana*. Insitut d'Estudis Catalans.
- RODÀ, I. 1977. "La dispersión del poblamiento en el término de Barcelona en la época anterromana". *Cuadernos d'Arqueologia e Historia de la Ciudad, XVII*. Barcelona. p. 43-88.
- ROIG, J.; COLL, J. M.; MOLINA, J. A.; GÓMEZ, R. 2019. "El poblament neolític de ca l'Estrada-2 (Canovelles, Vallès Oriental)". *Tribuna d'Arqueologia 2016-2017*. Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya. p. 217-239.
- ROSILLO, R.; PALOMO, A.; TARRÚS, J.; BOSCH, A.; GARCÍA, R.; ANTOLÍN, F.; CAMPENY, G.; CLEMENTE, I.; CLOP, X.; GARCÍA, E.; GIBAJA, J. F.; OLIVA, M.; PIQUÉ, R.; SAÑA, M.; TERRADAS, X. 2012. "Darreres troballes de prehistòria recent a l'Alt Empordà. Dos assentaments a l'aire lliure: la Serra del Mas Bonet (Vilafant) i els Banys de la Mercè (Capmany)". *Tribuna d'Arqueologia 2010-2011*. Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya. p. 41-62.
- RIU-BARRERA, E. 2016. "La prehistòria a Barcelona i la seva invisibilitat arqueològica fins a finals del segle XX". *La prehistòria al pla de Barcelona. Documents per a una nova síntesi*. Documents, 11. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 9-25.
- SOLÉ SABARÍS, L. 1963. "Ensayo de interpretación del Cuaternario barcelonés, Barcelona". *Miscelania Barcinonensia*, 373. p. 7-53.
- VELASCO, A. 2016. "El jaciment de Plaça de la Gardunya". *La prehistòria al pla de Barcelona. Documents per a una nova síntesi*. Documents, 11. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. p. 222-225.
- VIDAL DE LLOBATERA, J. N. 2000. *Estudi hidrogeològic del terme municipal de Sant Adrià del Besòs*. Escola Tècnica Superior d'Enginyeria de Camins, Canals i Ports de Barcelona. Enginyeria Geològica. [en línia]. [Data de consulta: 17/12/2020]. <http://hdl.handle.net/2117/113417>.
- VILA, P.; CASASSAS, L. 1974. *Barcelona i la seva rodalia al llarg del temps*. Aedos. Barcelona.

TEXTOS EN CASTELLANO
SÍNTESIS

Durante los últimos años, en diferentes intervenciones arqueológicas preventivas en el área de los barrios de Sant Andreu y de la Sagrera, se han localizado nuevos restos de ocupaciones humanas durante la prehistoria reciente, principalmente de las fases más antiguas del período neolítico, entre el 5500 i el 3500 cal BC. El presente artículo quiere ser una contribución de síntesis sobre los asentamientos documentados en esta zona de la ciudad, recopilando los datos aportados por la historiografía (tanto de los indicios desde inicios del siglo XX, así como, sobre todo, de los trabajos realizados por Josep de la Vega), de los hallazgos dispersos recuperados y/o conocidos y los resultados de las intervenciones arqueológicas efectuadas en el último decenio. El objetivo es el de efectuar una revisión del conjunto de los datos arqueológicos ordenándolos a nivel de ubicación, de cronología y de las características materiales, citando especialmente a los hallazgos procedentes de intervenciones preventivas con metodología actualizada, a raíz de la infraestructura de la línea de Alta Velocidad. Los diversos datos recogidos muestran la singularidad de una ocupación continuada desde el neolítico antiguo cardial en la calle de Berenguer de Palou, 52-62 o LAV-Hipogeo de la Sagrera, hasta la edad de bronce final. De manera más detallada, es necesario señalar la existencia de dos asentamientos habitacionales del momento más arcaico del período neolítico cardial, con estructuras negativas destinadas probablemente al almacenamiento en los dos puntos. Muy innovador son los restos de hábitat en los yacimientos datados en el período del neolítico antiguo postcardial (LAV – Sagrera - Josep Soldevila), que constatan, de nuevo, una fuerte ocupación humana en la llanura de Barcelona a mediados del V milenio cal BC. El cuerpo principal del trabajo, completamente inédito, se centra en el análisis de las estratigrafías recuperadas en las dos intervenciones realizadas complementariamente pero de gestión separada, en este gran asentamiento al aire libre situado en el “graó barceloní” sobre el río Besòs. Este trabajo permite realizar una caracterización de las estructuras recuperadas (principalmente de agujeros de poste, cubetas, estructuras de combustión y una

inhumación), y en la elaboración de una propuesta de secuenciación de las fases cronológicas identificadas. La continuidad temporal en el poblamiento ahora se da en la zona de Sant Andreu, con un establecimiento de inicios del IV milenio, momento de auge de la prehistoria catalana, con la llamada cultura de los “sepulcros de fosa”. Las evidencias son de nuevo un conjunto de estructuras negativas, principalmente de tipo fosa, una de las cuales es utilizada como estructura funeraria. Más conocidos, por las publicaciones preliminares, son los vestigios del III milenio cal BC (período neolítico final), donde destaca el llamado hipogeo de La Sagrera, una enorme estructura funeraria de tipo colectivo con restos antropológicos de más de 200 individuos. Para el período posterior, la mayor parte del II milenio cal BC, dentro del llamado período de bronce inicial, se constata con la documentación actual, una ausencia de restos de asentamiento en el área cercana al río Besòs. Esta ausencia es muy significativa dado que, en este período, el llano de Barcelona y en general en la zona costera y prelitoral si que hay un fuerte incremento poblacional. Finalmente, se vuelven a tener vestigios de hábitat en la zona de la Sagrera correspondientes al último período de la prehistoria, el llamado bronce final, muy escasos en la ciudad.

A pesar de las diferencias de registro, el número y las variaciones estructurales destaca la continuidad en la ubicación del poblado en el espacio estudiado. Es indudable que la configuración del paisaje, la proximidad de la línea de costa, pero también, la abundancia de recursos hídricos, en un entorno formado mayoritariamente por humedales y rieras, favorece las instalaciones de grupos humanos.

La aproximación histórica a este rico dinamismo poblacional, tanto en la Sagrera-Sant Andreu, como en todo el conjunto del llano de Barcelona, seguramente tiene que ver con el modelo poblacional complejo en que, además del medio ambiente, intervienen los aspectos económicos, sociales y culturales de este grupo de incipientes agricultores y ganaderos. Es importante señalar que, a pesar de la falta de información se continúa trabajando. Uno de los más significativos es la definición de un marco cronológico

más corto para poder secuenciar y acotar la vida de los asentamientos. También la necesidad de definir las prácticas económicas que rigen la subsistencia, ya que será capital para definir, por ejemplo, los modelos de hábitat itinerantes, en la necesaria alternancia por la recuperación de los espacios de cultivo y/o ganadería. También detallar de manera más concisa la estructura de los asentamientos, seguramente escondida por la aparente uniformidad de las estructuras documentadas, en su mayoría negativas y que, sin duda, se han de atribuir a la continuidad del uso de los suelos y a los procesos postdeposicionales.

En el presente trabajo se exponen las variaciones observadas a nivel general que se han de seguir estudiando y que seguro que, análisis más detallados (actualmente en curso), nos ayudaran a definir.

En síntesis, el trabajo visualiza y expone, por primera vez, de manera completa, si bien sintética, el gran foco poblacional de la prehistoria reciente en la zona de la Sagrera y Sant Andreu, comparable al ya conocido de la zona del Raval de la misma ciudad.

**ENGLISH TEXTS
SUMMARY**

In recent years, in different preventive archaeological interventions in the area of the neighbourhoods of Sant Andreu and la Sagrera, we found new remains of human occupation during recent prehistory, mainly from the oldest phases of the neolithic period, between 5500 and 3500 cal BC. This article aims to summarise the documented settlements in this area of the city, compiling the data provided by historiography (both the evidence from the early 20th century and especially the work done by Josep de la Vega), the dispersed recovered and/or known finds and the results of the archaeological interventions carried out in the last decade. The objective is to conduct a review of all the archaeological data, arranging it in terms of location, chronology and material characteristics, but paying special attention to the finds from the preventive interventions, using updated methodology as a result of the infrastructure works on the high speed train lines. The various data collected shows the uniqueness of a continuous occupation from the early “cardial” neolithic Berenguer de Palou 52-62 or LAV la Sagrera hypogeum to the late bronze age. In more detail, it is worth noting the existence of two settlements from the earliest period of the “cardial” neolithic with negative structures probably intended for storage at the two points. There are very innovative remains of habitat in the sites dated to the period of the early “postcardial” neolithic (LAV Sagrera-Josep Soldevila), which again show a high human occupation of the Barcelona plain in the middle of the 5th millennium cal BC. The bulk of the work, completely unpublished, focuses on the analysis of the stratigraphies recovered in the two interventions carried out complementarily but separately managed in this large open-air settlement located on the Barcelona step over the river Besòs. This work allows the recovered structures to be characterised (mainly stick holes, cuvettes, combustion structures and a tomb) and in the development of a sequencing of the chronological phases identified. There is now temporal continuity in the occupation in the area of Sant Andreu, with a settlement at the beginning of the 4th millennium, the peak of Catalan prehistory, with the so-called “Shaft

Tombs” culture. The evidence is again a set of negative structures, mainly of the shaft tomb type, one of which is used as a funerary structure. Best known, from preliminary publications, are the remains of the 3rd millennium cal BC (late neolithic period), notable for the so-called la Sagrera hypogeum, a huge mass funerary structure with anthropological remains of more of 200 individuals. For the later period, most of the second millennium BC, within the so-called early bronze age, there is evidence from current documentation of an absence of settlement remains in this area near the river Besòs. This absence is very significant given that, in this period, in the Barcelona plain and in general in the coastal and pre-coastal area there was a major expansion in population. Finally, there are traces of habitat in the area of la Sagrera corresponding to the last period of prehistory, the so-called final bronze age, very rare in the city. Despite the differences in register, the number and structural variations highlight the continuity in the location of the settlement in the area studied. There is no doubt that the configuration of the landscape, the proximity of the coastline, but also the abundance of water resources, in an environment made up mainly of wetlands and stream beds, favours the settlement of human groups. The historical approach to this rich population dynamism both in la Sagrera-Sant Andreu and in the whole of the Barcelona plain probably has to do with the complex population model in which, in addition to environmental aspects, economic, social and cultural aspects of this group of early farmers play a role. It is important to note the information gaps that are still being worked on. Thus the most significant is the definition of a shorter chronological framework to be able to sequence and delimit the life of the settlements. Also the need to define the economic practices that govern subsistence, as they will be crucial to define, for example, itinerant habitat models, in the necessary alternation for the recovery of farming and/or livestock areas. And to more concisely detail the structure of the settlements, probably hidden by the apparent uniformity of the documented structures, mostly negative and which must certainly be attributed to

the continuity of land use and post-depositional processes.

This article sets out the variations observed at a general level that need to be further studied and that further detailed analyses, now underway, will certainly help to define.

In summary, the work visualises and sets out, for the first time, in a complete, albeit concise, way, the great population focus of recent prehistory in the area of la Sagrera and Sant Andreu, comparable to the well-known area of el Raval neighbourhood, also in Barcelona.

TEXTES EN FRANÇAIS
RÉSUMÉ

Ces dernières années, au cours de diverses interventions archéologiques préventives dans la zone du quartier de Sant Andreu et de la Sagrera, nous avons trouvé de nouveaux vestiges d'occupation humaine datant de la préhistoire récente, surtout des phases les plus anciennes de la période néolithique, entre 5 500 et 3 500 Cal av. J.-C. Cet article se veut une contribution de synthèse au sujet des colonies documentées dans cette zone de la ville, en rassemblant les données apportées par l'historiographie (à propos des indices datant du début du XXe siècle et surtout des travaux réalisés par Josep de la Vega), les découvertes dispersées récupérées et/ou connues ainsi que les résultats des interventions archéologiques effectuées au cours de la dernière décennie. Le but est d'effectuer une révision de l'ensemble des données archéologiques en les classant selon leur localisation, leur chronologie et leurs caractéristiques matérielles, en mentionnant, en même temps, les découvertes provenant des interventions préventives et en utilisant une méthodologie actualisée à partir des travaux des infrastructures des lignes de train à grande vitesse. Les diverses données recueillies montrent la singularité d'une occupation continue depuis le néolithique ancien du *cardo* Berenguer de Palou 52 - 62 ou la LAV hypogée de la Sagrera jusqu'à la fin de l'âge du bronze. De manière plus détaillée, il faut signaler l'existence de deux colonies d'habitation datant de l'époque la plus archaïque de la période néolithique du *cardo*, avec des structures négatives destinées probablement à l'emmagasinage dans l'un de ces deux endroits. Les restes d'habitation sur les gisements datés de la période du néolithique ancien *postcardial* (LAV Sagrera - Josep Soldevila) sont très innovants, ils dénotent à nouveau une forte occupation humaine de la plaine de Barcelone au milieu du Ve millénaire Cal av. J.-C. La partie principale du travail, complètement inédite, est centrée sur l'analyse des strates récupérées lors des deux interventions réalisées de manière complémentaire mais gérées séparément sur ce grand gisement à ciel ouvert situé sur la rive barcelonaise de la rivière Besòs. Ce travail permet de caractériser les structures récupérées (surtout des trous de bâton, des cuvettes,

des structures de combustion et une inhumation) ainsi que d'élaborer une proposition de séquençage des phases chronologiques identifiées. La continuité dans le temps du peuplement apparaît maintenant dans la zone de Sant Andreu avec une installation datant du début du IVe millénaire, apogée de la préhistoire catalane avec ce que l'on a appelé la culture des « Sépultures dans des fosses ». Apparaissent à nouveau un ensemble de structures négatives, essentiellement de type fosses, l'une d'entre elles est utilisée comme structure funéraire. Les vestiges du IIIe millénaire Cal av. J.-C. (période de la fin du néolithique) sont plus connus à travers les publications préliminaires, on mentionnera spécialement l'hypogée de la Sagrera, une énorme structure funéraire de type collectif, avec des restes anthropologiques de plus de 200 individus. Pour ce qui est de la période postérieure, la plupart datant du IIe millénaire Cal av. J.-C., dans ce que l'on appelle la période initiale du bronze, on remarque, par rapport aux documents actuels, une absence de restes de gisement dans cette zone proche de la rivière Besòs. Cette absence est très significative étant donné qu'à cette période, dans la plaine de Barcelone et, en général, sur la zone côtière et du pré-littoral, il y a une forte augmentation de population. Finalement, on trouve à nouveau des vestiges d'habitation dans la zone de la Sagrera, ils correspondent à la dernière période de la préhistoire, ce que l'on appelle la période du bronze final, ces vestiges sont très rares dans la ville. Malgré les différences de registre, le nombre et les variations structurelles, on remarquera la continuité du positionnement du peuplement sur l'espace étudié. Il est certain que la configuration du paysage, la proximité de la ligne de la côte, mais aussi l'abondance de ressources hydriques, dans un environnement principalement composé de marécages et de lits de rivières, favorisent l'installation de groupes humains. L'approche historique de ce peuplement si dynamique, que ce soit à la Sagrera-Sant Andreu ou sur l'ensemble de la plaine de Barcelone, est liée au modèle de peuplement complexe où, outre l'environnement, les aspects économiques et les aspects sociaux et culturels de ces groupes d'agriculteurs

et d'éleveurs débutants jouent un rôle. Il est important de signaler les vides d'information avec lesquels nous continuons de travailler. Parmi les plus significatifs, la définition d'un cadre chronologique plus court afin de pouvoir séquençer et délimiter la vie des colonies de population. Il s'avère essentiel de définir les pratiques économiques qui régissent la subsistance, par exemple, les modèles itinérants de l'habitat, dans l'alternance nécessaire à la récupération des espaces de culture et/ou d'élevage. Il faudra aussi détailler de manière plus concise la structure des colonies de peuplement, structure certainement cachée par l'uniformité apparente des structures documentées, majoritairement négatives et que l'on doit certainement attribuer à la continuité de l'usage des sols et aux processus post-dépôts. Nous exposons déjà dans ce travail les variations observées à un niveau général, il faut continuer à les étudier. Une analyse plus détaillée, en cours, permettra d'affiner les résultats.

En résumé, ce travail donne une vision générale et expose, pour la première fois de manière complète bien que synthétique, le grand foyer de peuplement de la préhistoire récente dans la zone de la Sagrera et de Sant Andreu, comparable à celui de la zone bien connue du Raval, dans la même ville.

MU·HBA MUSEU D'HISTÒRIA
DE BARCELONA

**MUSEU D'HISTÒRIA
DE BARCELONA (MUHBA)**

Plaça del Rei, s/n.
08002 Barcelona
Tel.: 93 256 21 00
museuhistoria@bcn.cat
barcelona.cat/museuhistoria

Ajuntament
de Barcelona

